

A KALOT és jelentősége

P. Kerkai Jenő munkássága és üzenete*

Ausztriai tanulmányai végeztével 1935-ben hazatért egy hivatástudattal átitatott, fiatal jezsuita, aki Istentől kapott személyes küldetesként élte meg, hogy egy világnézeti alapon álló, mégis ízig-vérig modern szociális mozgalom keretei között a magyar parasztfjakat lelkiekben, műveltségben, nemzeti öntudatban és egzisztenciális értelemben is felemelje. Személye és az általa alapított mozgalom az ismeretlenség homályából oly gyorsan a valódi ismertség erőterébe került, hogy ma is zavartan állunk a KALOT mozgalom üstökösszerű pályája előtt.

I. Az alapítók

A 20. század első harmadának polgári Magyarországon számos objektív körülmény segítette Kerkai Jenő jezsuita tervének kibontakozását: a vallási élet megélénkülése, az állami szociálpolitika kialakulása, a keresztényszocializmus gyengülése és a világgazdasági válságra adott katolikus tanítások hatása. Két korszakos pápai enciklikával, a *Rerum novarummal* (1891) kezdődő és a *Quadragesimo annoval* (1931) tetőzött fordulat nyomán megújult a katolikus társadalmi tanítás és az egyházi tanítóhivatal felvette a versenyt a modern kor gazdasági és társadalmi problémáival. XIII. Leónak köszönhetően felélénkült a katolikusok politikai szerepvállalása a különböző politikai és érdekképviselői szervezetekben, miáltal felértékelődött a katolicizmus értékrendszere is, amit tovább

* A tanulmány létrejöttét a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alap (NKFIH) FK 135762 számon támogatta.

erősített az első világháború tapasztalata. XI. Piusz pedig kifejezetten a katolikus egyház aktív társadalmi részvételét ajánlotta a szociális kérdések megoldására, és jezsuita gondolkodók előkészítő munkáját felhasználva újraértelmezte az évszázadokra visszanyúló hivatásrendiséget: olyan társadalmi modellt rajzolt fel, amelyben az osztályalapú érdekképviseletek helyett az azonos vagy rokon foglalkozást űzők hivatásrendjei veszik át az érdekérvényesítést, s ezáltal a különböző szociális státuszú emberek osztályharc helyett békében együttműködnek egy igazságosabb és szolidárisabb társadalom létrehozása érdekében.¹ A pápai társadalmi tanítás az 1930-as években kifejezetten ösztönözte az egyház társadalmi jelenlétének erősödését, a cselekvő irgalmasságon vagy a karitatív tevékenységen túlmutató új lehetőségek elméleti és gyakorlati kimunkálását. A problémáról és a lehetséges válaszokról a jezsuita renden belül többen is markáns nézeteket fogalmaztak meg (Bíró Ferenc, Csávossy Elemér, Varga László).

Vajon Kerkai Jenő (1904–1970), egy módos vízimolnár fia honnan kapott ösztönzést? A mélyszegénységet nem tapasztalta meg, de gyermekkorában lépten-nyomon találkozott a földművelés nehézségeiről árulkodó történetekkel. Meghatározó helyszínnek bizonyult az osztrák Innsbruck, ahol 1931 és 1935 között teológiai tanulmányait folytatta. Eközben figyelemmel kísérhette a világegyházi áramlatokat, a nemzetközi elméleti-tudományos gondolkodást és a gyakorlati példákat is (JOC, JAC, SzKIE). Kapcsolatba került azokkal a jezsuitákkal, akik részt vettek a *Quadragesimo anno* előkészítésében. Találkozott a legendás Cardijn abbéval, a francia határokon túl is ismert *Jeunesse Ouvrière Chrétienne* alapítójával, és megismerte a Szlovéniai Katolikus Ifjúsági Egyesület munkáját. A fiatal jezsuita élete a kommunizmusban élt magyar pap tucatsorsa is lehetne: teológiai tanár, népmisszionárius, börtöntöltelék, segédmunkás... Az övé ennél mégis több és más lett. Mert Kerkai Jenő jezsuita páter egyike azoknak, akik megpróbálták utat vágni a modern szociális kérdések rengetegében, majd a 20. század politikai fordulataiban is megkísérelték a kiegészítés ösvényén képviselni a katolikus egyház érdekeit. Amikor 1935 nyarán visszatért Magyarországra, tarsolyában már ott volt egy nagyszabású katolikus szociális mozgalom kiérlelt terve.

1 Petrás Éva: *Álarcok mögött. Nagy Töbötöm életei*. Bp.–Pécs, 2019. 24.

A frissen végzett teológust provinciálisa Szegedre helyezte és kinevezte az Egyházmegyei Nagyszeminárium prefektusának és dogmatanárának. A város és a fiatal jezsuita szerencsésen találkozott: a püspöki és egyetemi székhelyé emelkedő kisvárosban pezsgett a szellemi élet, a népi írók színes táborától kezdve a piarista Sík Sándoron át a néprajztudós Bálint Sándorig bezárólag egy új értelmiségi réteg indult innen. Ez a szellemi közeg jó táptalajnak bizonyult P. Kerkai elképzeléseihez és a rend jóváhagyásával azonnal megkezdte a szegedi ifjúság szakmák szerinti szervezését. A környezetében szeretetteljesen csak „Kisatyá”-ként emlegetett P. Kerkai szűkös szemináriumi szobája lett a KALOT „bölcsoje”, a seminaristákat innen vitte kiszállásokra, és velük együtt szociográfiai tereptanulmányokat végzett a Szeged környéki tanya-világban. Glattfelder Gyula, a Szegeden székelő csanádi püspök 1935. október 8-án fogadta először P. Kerkait, meghallgatva az Actio Catholica keretében indítandó munkás- és gazdaifjúsági szervezés tervét és első eredményeit. Sikerként felkeltenie Glattfelder érdeklődését azzal, hogy a politikai pártok keze nem ért el a tanyák és falvak világába, még a szociáldemokratáké sem, ezzel szemben az egyház ezzel az új programmal eljuthatna hozzájuk. A püspök végül szerény összeggel, féléves időtartamra havi 50 pengővel támogatta a munka indítását azzal, hogy amennyiben a mozgalom életképes és a létszám megkétszereződik, úgy a hat hónap eltelte után is segíteni fog.²

Kerkait a kezdettől két világi ember: a 27 éves Farkas György és a 25 éves Ugrin József segítette. Farkas egy tönkrement középparaszti családból származott, plébánosának köszönhetően jogi pályára került és ekkor doktorált, míg Ugrin egy „világcsavargó” volt: Pesten színinövendék, Csádban olajmunkás, Marokkóban vattacukorárus, Szenegálban elefántcsont-kereskedő, Párizsban parkett-táncos, kizsuppolt potyautas a Kanári-szigeteken. Itt érte utol jezsuita testvére levele a Szegedre hívó sorokkal.³ Kerkai már az induláskor ismerte az érdemi munkába csak 1938-ban bekapcsolódott, ám hozzá hasonlóan

2 Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár (SzCsEL) 2844/1935. Glattfelder Gyula csanádi püspök 1935. október 14-i válaszelevele P. Kerkai Jenőnek.

3 Életéről lásd Balogh Margit: Egy bokréta vattacukor... Beszélgetés Ugrin Józseffel. *Mozgó Világ* 12 (1986) 5. 89–98. A mozgalom részletes történetéről lásd Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika*. Bp., 1998.

legendássá vált másik vezetőjét: a nála négy évvel fiatalabb P. Nagy Töhötömöt. A két jezsuitát sokan „ikertestvéreként” emlegették: Kerkai Jenő volt az agy, Nagy Töhötöm a motor. Két különböző személyiség, de a nyomor és a nélkülözés valósága életre szólón összeforrasztotta őket. A szociális igazságtalanságok ellen lázadó két páter olyan volt, mint egy utca páros és páratlan oldala: az egyik egyessel kezdődik, a másik kettessel, de egyik sincs meg a másik nélkül. Nagy Töhötöm önkritikusan jegyezte fel naplójában: „...még mi, lelki emberek is a világ mérővesszőjével a kezünkben járjuk a világot, s akikre nem illik rá: a bűdös és fokhagymás-szagú szegények mellett finnyás orral elmegeyünk! Pedig ugyanakkor van egy isteni mértékrendszer, amely szerint ezek a rongyos szegények a »jómodorúak« és a »sikkesek« és az »előkelők«, és azok a földi úri nagyságok a ganéjból-jöttek, az utálatkeltésig modortalanok és bűdösek.”⁴ Ilyen őszinteség nem tűrt nyomdafestéket, de utat tört a négy szemközti beszélgetéseken, az elmélkedéseken, a rekollekciókon és a lelkigyakorlatok csatornáin. Szóval ők négyen azok, akik fiatalságukból egy teljes évtizedet a Katolikus Agrárfűvéségi Legényegyleteknek szenteltek, ők voltak a mozgalom lelke és szíve (bár utólag volt némi vita, hogy ki mikor is kapcsolódott be pontosan a mozgalomba, és majd miként is távozott onnan).

II. Alapozás: 1935–1938

Glattfelder Gyula csanádi püspök pártfogásának és az alapítók áldozatos munkájának köszönhetően a szervezkedés gyorsan eredményeket tudott felmutatni. Farkas és Ugrin *A Szív* jezsuita újság ügynökeiként járták a falvakat, tanyákat, és közben kapcsolatokat és tapasztalatokat gyűjtöttek.

A helyi szervezkedés elindítója a falu plébánosa, káplánja, népművelője vagy tanítója volt. Munkájukhoz részletes útmutatást kaptak a Központtól, azaz Kerkaitól és csapatától. Az indulás általános lélektani feltételének azt tartották,

⁴ *Részletek Nagy Töhötöm fiatalkori naplójából (1937–1940)*. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta Keresztes András. Bp., 2019. 83–84. 1938. április 1-jei naplóbejegyzés. <https://mek.oszk.hu/19400/19482/19482.pdf> (letöltés ideje: 2023. máj. 8.).

hogya a fiatalokat ráébredessék a szervezkedés fontosságára, és hogy az együttlét jó és jót fakaszt. S ha már feltámadt bennük a belső igény, akkor a tevőleges cselekvés sem váratott sokáig magára. Az első szervezetek ún. sejt módszerrel alakultak: a kezdeményezésre fogékony lelkipásztor maga köré gyűjtött négy-öt agilis, megbízható legényt, a formálódó egyesület jövőbeli agitátorait. Módszeresen terelgette őket annak kigondolásához, hogy mit is tehet egy legényegyesület kulturális, szociális, vallás-erkölcsi és vezetőképzés terén? A sejttagok feladata volt, hogy barátaikat megnyerjék az egyesületi eszmének. A fiatalok közösen mondták ki a legényegyesület megalakulását, és saját maguk közül megválasztották a tisztségviselőket. A megalakulást a tagavatás és eskütétel ünnepélyes eseménye követte misével és szentáldozással egybekötve. Idővel az egyesületek teljesen öntevékennyé váltak, a hivatásos népvezetők (papok, tanítók) már csak navigáló szerepet tölthettek be. Fontos egyesületműködtetési elv volt, hogy mindig konkrét célokat tűztek ki, amelyeket aztán az egyesületen belül felállított szakosztályok teljesítettek. Az Actio Catholica mintájára általában hatféle szakosztály működött – műkedvelő, kulturális, sajtó-, szociális, hitbuzgalmi és sportosztály –, ezek valamelyikében mindegyik tag megtalálhatta a leginkább kedvére valót. Az egyesületek életképes, erős közösségekké kovácsolódtak, a tagok osztoztak egymás örömeiben és bánatában. Egy hajdani KALOT-os a falu békességét és a kulturált szórakozását köszöni egyesületének: „Még az én fiatalságom előtt falunkban divat volt az alvág és a felvág háború. Alvági legény, ha felvégre ment, biztosan megverték, késsel megszurkálták. De úgy, hogy ennek minden évben halálos áldozatai is voltak. A legényegyesület mindent megszüntetett. Itt, ha valaki nem jól viselkedett, az már a következő vasárnap nem jöhetett be táncolni, mert a vezetőség kitiltotta, ez egy olyan fegyelmezés volt, amitől mindenki tartott. Így a veszekedések teljesen megszűntek. Egyedül a kocsmárosok haragudtak ránk, pedig mi szeszes italt nem mértünk.”⁵

A legaktívabb parasztleányokat meghívták egy hétről továbbképzésre a jezsuiták szegedi villájába, akik olyan lelkesen tértek haza, hogy egyre-másra szervezték a KALOT-csoportokat. 1935 decemberében megtartották az első három és fél napos vezetőképző tanfolyamot. 1936 januárjától megjelent a *Dolgozó Fiatalság*, a mozgalom első saját „tömeglapja”. Négy hónap alatt már

5 Vavró Péter levele a szerzőhöz. Kunféhértó, 1986. január 22.

1000 előfizető állt a Döfinek becézett újság mögött! Aztán egyetlen nap alatt „21 helyről 1110 új Döfi rendelést hozott a Központba a posta!” – hitetlenkedett Nagy Töhötöm a kilőtt nyíl sebességével terjedő siker láttán.⁶ 1937 januárjában a KALOT már újabb lapot indított *Forrástár* címmel, majd megkezdte munkáját a *KALOT Műsorközpont*, amely a falusi műkedvelő színpadokat katolikus szempontból kifogástalan előadási anyagokkal, könyvekkel, játékokkal látta el. Anyagihiány vagy szórakozás fogta tollukat, mindenesetre a KALOT vezetői közül Nagy Töhötöm (mint Tóhi Sándor) és Ugrin József közösen jegyezték a *Szent István magyarjai* című színművet. Története Géza fejedelemtől ívelt át a korabeli munkanélküli világba, és az eltérő korok szereplőivel ugyanazt a fenyegető igazságot mondatták ki: „Itt valami nagy változásnak kell jönnie, különben érzem, kiszalad a föld a lábunk alól. Ez így sokáig nem mehet már.”⁷

1936. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján megrendezték az első legénynapot Kiszomborban, amit számos hasonló követett. Így 1937. május 16-án Szegeden tartottak zászlószenteléssel egybekötött legénynapot. P. Nagy elfogódottan jegyezte fel naplójába, hogy ez az alkalom az „...első ünnepély volt, amelyen az emelvény és az elnöki asztal nem nagyhasú papokkal és jovialis öregurakkal volt tele, hanem egyszerű földműves legényekkel... A beszédek maguk rendkívül erőteljesek és élesek voltak. A gyűlés hangulata mindvégig szinte feszült volt. Állandó közbekiabálások, taps szakították félbe a mondatokat. Másnap – állítólag – a szociáldemokraták mondogatták, hogy ezek a katolikus legények egész új és egész forradalmi hangot ütöttek meg.”⁸ A szegedi demonstráción ugyanis a szónokok minimálbért, családi bért és vasárnapi munkaszünetet is sürgettek. A szervezett ipari munkások körében ezek a követelések már napirenden voltak, de szokatlanak számítottak egy magát katolikusnak nevező agrármozgalom részéről. A szociáldemokrata *Népszava* nem is rejtette véka alá elismerését: „Úgy látszik, a katolikus legényegyletek embereit sem lehet már az orruknál fogva vezetni.

6 *Részletek Nagy Töhötöm fiatalkori naplójából*, 71. 1938. február 22-ei naplóbejegyzés.

7 PL Serédi Jusztinián magánlevéltára, 28. doboz. Tóhi Sándor – Ugrin József: *Szent István magyarjai. Képek a múltból és a jelenből*. Bp., 1937. 5. Különlenyomat az A. C. Kongresszusi főbizottságának „Anyaggyűjteményéből”.

8 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt.), 216. fond, 13. ő. e. P. Nagy Töhötöm napló, 2. darab. 1937. május 16-ai bejegyzés.

Eszmélnek. Keresik a munkásosztály igazi útjait, bizonyos, hogy meg is találják majd.⁹ A KALOT ezzel jelezte, hogy nem kíván a hagyományos hitbuzgalmi és karitatív úton járni, hanem átfogó, akár radikalizmusba is hajló, szókimondó szociális programmal lép tagjai elé. Ezek voltak a KALOT színrelépésének első jelei.

A formális szervezeti háttérrel kezdetben a több évtizedes múltra visszatekintő, de nem átütő erejű szegedi Katolikus Legényegyletek adták, amelyek a munkásifúság keresztény szellemű érdekvédelmére a 19. században elindult ún. Kolping-mozgalom mintájára szerveződtek. Ezek az egyletek váltak kiindulópontjává egyrészt a *Szegedi Ipari Munkavállalók Hivatásszervezetének*, amelyből a szociáldemokráciával keresztény-nemzeti alapon versenyző *Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete* nőtt ki, másrészt a KALOT-nak, amit eleinte csak az *AC Dolgozó Fiatalság mozgalmaként* emlegettek. Az eredmények láttán a püspöki kar is a mozgalom mellé állt, ennek köszönhetően 1936. november 10-én a már 1892 óta belügyminisztériumi működési engedéllyel bíró Magyarországi Katolikus Legényegyletek Országos Szövetsége keretén belüli szervezeti egységként megalakult a *Katolikus Agrárfiúsági Legényegyletek Országos Titkársága* (új alapszabályainak 1940-es belügyminiszteri láttamozásától kezdve *Testülete*).¹⁰ S bár a titkárság jogilag nem volt önálló, de a szervezőmunka ezáltal túlléphetett a csanádi egyházmegye határain, s megkezdhette országos terjeszkedését. Az egységes kulturális, erkölcsi és szociális állásfoglalás kialakítása és a hivatásos népvezetők – papok, tanítók, népművelők – tájékoztatása párhuzamosan folyt a legények tanfolyamos képzésével. Kerkaiék valamennyi egyházmegyei szemináriumba elmentek és a kispapoknak felvázolták a mozgalom célkitűzéseit. Fáradtságot nem sajnálva járták be a plébániákat, hogy előkészítsék és elindítsák az egyletalapításokat. Serédi Jusztinián hercegprímás ajánlására 250 pap, tanító és népművelő jelent meg az első agrárfiúsági kongresszuson, amelyet 1937. augusztus 2–4. között a szegedi szabadtéri játékokkal egy időben rendeztek meg. A kongresszuson megvitatták a parasztság gazdasági és hivatásrendi szervezésének lehetőségeit, a KALOT programjába ekkor került be a *Quadragesimo anno* hivatásrendi gondolata. Kerkai páter úgy vélte, hogy

9 Uo.

10 SzCsEL 3400/1936. P. Kerkai Jenő 1936. nov. 26-i levele Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspöknek.

a pápai enciklika fedezékéből a hazai konzervatív katolicizmus ellenére is a korábbinál hatékonyabb érdekvédelmet lehet folytatni. Ugyanakkor mélységesen meg volt győződve arról, hogy egy hivatásrendi berendezkedés képes a társadalom bajait orvosolni. Egyre fullasztóbb volt az Actio Catholica gyámkodása, amit P. Nagy sorai jól érzékeltetnek: „11 órakor részt vettem P. Kerkai legényegyleti nagygyűlésén a lovardában. A nyakunkra küldött kretén A. C.-előadók után, akiknek egy szava sem kapcsolódott a nép lelkéhez, lelkes és robbantó ifúsági szónokok jöttek, a végén pedig P. Kerkai. Látszott, hogy a legények valósággal bálványozzák.”¹¹

A kongresszus fontosabb hozzászólásaiból – mintának véve az akkoriban divatos vezérkönyvműfajt – Farkas György országos ügyvezető titkár összeállította a *KALOT Vezérkönyv agrárifjúsági vezetők számára* című kötetet, amely közérthető jelszavakban foglalta össze a KALOT programját és értékrendszerét:

1. *Krisztusibb embert!*
2. *Műveltebb falut!*
3. *Életerős népet!*
4. *Önérzetes magyart!*¹²

E négy jelszóba sűrített program jelenítette meg a mozgalom katolikus és szociális törekvéseit, illetve a nemzetről alkotott elképzeléseit. A cél olyan katolikus agrárifjúság hitvallásos alapon történő nevelése volt, akik a népi műveltség birtokában és erkölcsi irányítás mellett képesek eligazodni és egzisztenciálisan megkapaszkodni az életben. Egyszerre keresett választ a falu létkérdéseire (szövetkezeti földbérlés, szakképzés) és a kor erőteljes, keresztényietlen ideológiáira (nemzetiszocializmus, szociáldemokrácia, kommunizmus), miközben át akarta

11 *Részletek Nagy Töhötöm fiatalkori naplójából*, 71. 55–56. 1937. szeptember 26-i naplőbejegyzés.

12 http://www.ppek.hu/konyvek/Farkas_Gyorgy_KALOT_Vezerkonyv_agrarifjusagi_vezetok_szamara_1.pdf (letöltés ideje: 2023. máj. 8.); A jelmondatok első megfogalmazása a következő volt: 1. Jobb egészséget! 2. Jobb megélhetést! 3. Több műveltséget! 4. Több vallásosságot! Dolgozó Fiatalok, 1936. jan. I. évf. 1. sz.; Farkas György visszaemlékezése szerint a Vezérkönyv „pisztolylövészertű” jelszavai egyből elnyerték Kerkai tetszését, mindössze az öntudatos jelzöt javította át önérzetesre. (Farkas György levele dr. Kovács Andornak, a kisnyomi KALOT népfőiskola egykori igazgatójának. Gödöllő, 1979. nov. 23. A címzett tulajdonában.)

hidalni a szakadékot magyar és magyar, falusi és városi között. Tagjainak utat nyitott ismereteik bővítésére, értékeik és képességeik tudatosítására, megbecsülésére és fejlesztésére, az egyéni törekvésekben és a közösségi cselekvésben rejlő erő felismerésére, egyszóval „segítséget nyújtott a szegénység és a gazdasági bizonytalanság strukturális problémáit nemzedékek óta ledolgozhatatlan hátrányként hordozó parasztság legagilisebb tagjainak – a parasztfűségnek – a felemelkedéshez”.¹³

A KALOT a magyar fővárosban megrendezett 34. Eucharisztikus Világkongresszuson ország-világ előtt megmutatta erejét. A rendezvények sorában 1938. május 28-án a pesti Vigadóban *Az Eucharisztia és a Falu* címmel százak előtt szónokolt Kerkai Jenő. Záró szavai szerint: „Minden probléma megoldása Krisztus! A szociális kérdése is! Igazságosság és szeretet Krisztus nélkül nincs; csak álmodozók hajszolják és a hazugság és gyűlölet örvényébe hullanak. Amint ördögökkel sohasem lehet mennyországot csinálni, úgy krisztusi érzület híján a szociális kérdést sem oldhatjuk meg soha.”¹⁴ Másnap a Kisatya az agrárfűség nagygyűlésén szónokolt az Iparcsarnokban. A KALOT 15 ezer falusi fiataalt, 11 ezer legényt és 4 ezer leányt utaztatott különvonatokkal és kerékpárokkal a fővárosba. „Meglepetés volt megjelenésük, hömpölygésük zászlóerdejével és a menet élén a búzakalászos keresztrel” – olvashatjuk a kongresszusi *Emlékkönyv* lelkes beszámolóját.

Azonban a KALOT fővárosi bemutatkozása nem volt problémamentes: a Múzeum körútnál feltartóztatták a menetet, és azon a címen, hogy elkéstek, nem engedték ráfordulni őket a hivatalos felvonulási útra. A sérelemből haszon kovácsolódott: Imrédy fogadta Kerkait, aki így szerét ejthette, hogy személyesen bemutassa a mozgalmat. P. Nagy Töhötöm a következőképp örököltette meg naplójában az eseményt: „Bennünket, agrárfiákat, kis mellőzés ért. Valójában nem volt oly tragikus, de mi kissé talán fel is fújtuk, s így most sokan igyekeznek bennünket engesztelni, aminek nagyszerű haszna van. Pl. maga Imrédy, a miniszterelnök

13 Petrás: *Álarcok mögött*, 30.

14 XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve. Bp., 1938. <http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/pdf/189-215.pdf> (a letöltés ideje: 2023. máj. 8.). Idézi Koronkai Zoltán: *Kerkai Jenő az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszuson*. https://jezsuita.blog.hu/2021/09/17/kerkai_jeno_az_1938-as_budapesti_eucharisztikus_vilagkongresszuson (a letöltés ideje: 2023. márc. 27.).

telefonált a főkapitánynak, hogy jelentést kér a felelősség kivizsgálásáról, amikor P. Kerkai elpanaszolt neki mindent.”¹⁵ Imrédy két héttel korábbi miniszterelnöki beköszöntőjében a földreformot nevezte meg a mezőgazdasági politika legégetőbb kérdésének, ami egybevágott a KALOT célkitűzéseivel. Így az ismerkedés zökkenője után gyümölcsöző kapcsolat alakult ki a kormányzat és a mozgalom között, s ez a miniszterelnök bukása után is kitartott egy ideig. A mozgalom ennek a politikai támogatásnak és érdeklődésnek köszönhetően tovább izmosodott: 1938 végére 1000-1050 egyesület alakult, a tagság számát 62 ezer főre, a pártoló tagságét 150-180 ezer főre becsülték, és 38 helyen tartottak seregszemléket. Legalábbis ezeket az adatokat rögzítették az Actio Catholica elnökségének küldött szigorúan bizalmas jelentésben, ugyanakkor a korabeli közvélemény erősen (50-80 százalékkal) felfelé kerekített számokkal találkozott.¹⁶ A szervezés eszköztárában a sikerpropaganda alapkelléknek számított, de az eredményesség ezzel együtt elvitathatatlan. 1939. február 1-jén a központ Szegedről Budapestre költözött, majd Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1940. november 12-én 146 894/1940 VII-a szám alatt láttaozta a KALOT új egységes alapszabályait, ami a jogi önállóságot jelentette (az Actio Catholicától független lett, de nem szakadt el, az továbbra is kapcsol maradt a püspöki karhoz). A mozgalomnak 1939 végére – és ezek reális adatok – már 97 690 rendes és 150 ezer pártoló tagja volt közel 1500 helyi egyesületben.¹⁷

A számok mögött éjt nappallá tévő lázas munka állt. A KALOT mellett 1939. március 30-án hivatalosan is kibontotta zászlaját a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete, amelyet ugyancsak P. Kerkai Jenő indított el, de a mindennapi munkát átengedte. A szervezet elnöke Meggyesi Sándor tanító, a Szlovenszói Katolikus Ifjúsági Egyesület aktivistája lett, aki egyben megtartotta a KALOT-ban viselt főtítkárhelyettesi funkcióját is. A Hivatásszervezet három – ipari, agrár és értelmiségi – tagozatból állt, mindegyik élén még egy-egy főtítkárral, akik közül ketten egyúttal a KALOT és az Egyházközségi

15 *Részletek Nagy Töhötöm fiatalkori naplójából*, 98–99.

16 Prímási Levéltár, Esztergom (PL) Cat. D/c. 5681/1938. Pro memoria az AC 1938. december 7-i alelnöki tanácskozásáról. Melléklet. Ugyanez: SzCsEL 300/1938. A szegedi Hivatásszervezet és az EMSZO adatai. A propaganda a ténylegesen működő 1000-1050 egyesület helyett 1500-ról beszélt, a tagság számát 100 ezerre tornászta fel, míg a pártoló tagokét 250-300 ezerre.

17 Beszédes számok. *Dolgozó Fiatalság* (1939) 4. sz. 1.

Munkásszakosztályok (EMSZO) vezetői is voltak. Az ipari tagozatot a kalocsai Érseki Gimnáziumban tanult, a szociális igazságosság eszméivel Kerkai magiszter növendékeként „megfertőződött” Vida István (EMSZO) jogász, az agrártagozatot az ugyancsak jogász Farkas György (KALOT), a szellemi szakcsoportot Kamarás János orvostanhallgató, a későbbi neves gyermekgyógyász kardiológus vezette.¹⁸ A Hivatásszervezetnek formálisan sem a KALOT, sem az EMSZO nem volt tagja. Az utóbbi kettőt nevelő intézményként, a Hivatásszervezetet viszont érdekvédelmi szervezetként tartották számon. A KALOT sikerének épp ez volt az egyik titka: a jezsuiták egyidejűleg szerveztek falut és várost, agrárfajtát és iparoslegényt, parasztot és munkást, tehát e szervezetek működése szinergiát eredményezett.

A Kisatya gyűlésről seregszemlére járt, munkásösszejöveteletről sztrájkra, a sztrájkról meg gyónni vitte a dolgozókat. Levelezett, tárgyalt, kért és utasított. Elképzelt, szervezett és megvalósított. Irányított és szónokolt. Egyszerre volt a mozgalom vezére és segédmunkása. Eggyé vált a mozgalom és a szervezés diktálta, fölpörgetett életmóddal. Hajnalban kelt, az egyórás elmélkedés után, általában útközben végezte a kötelező lelkiismeret-vizsgálatot, ebédjét este fogyasztotta el. Lendülete, a lelkét átjáró belső tűz, az ügybe vetett hite és elszántsága menthetetlenül átragadt a vele kapcsolatba került emberekre, miközben tengernyi nehézség, sok rosszindulat, még több korlátoltság vette körül. Az óriási eredmények és sikerek mellett a gondok is hatalmasoknak bizonyultak. Örökös pénzzavar hátráltatta, kénytelen volt „mosógépügynök” módjára házalni a tehetősebb családoknál, gyümölcsöző kapcsolatokat keresni a közélet befolyásos szereplőivel. A munkásság közötti hivatásrendi szervezkedés pedig frontot nyitott a Szociáldemokrata Párttal, majd a bontakozó nemzetiszocialista-hungarista pártokkal.

18 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Miniszterelnökség Társadalompolitikai Osztály (ME-TPO) K 29. „q” dosszié. A Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete Országos Központja. 145–146. fol.

III. A kiteljesedés: 1938–1941

III.1. Nyilas konkurencia 1938–1939-ben

Ahogy izmosodott az agrárfifúsági szervezkedés, úgy keltette fel a pártok és politikusok érdeklődését. A karrierjüket építgető politikusok potenciális társadalmi bázist láttak a KALOT-ban, így a szociális demagógia széles fegyvertárával operáló nemzetiszocialista mozgalmak több aktivistája, sőt a magát buzgó katolikusnak hirdető Szálasi Ferenc pártvezető is kereste a kapcsolatot a KALOT-tal. A püspöki kar 1937-es őszi konferenciáján szűkszavú határozatban távolságtartásra intette a papságot a nyilasoktól, de ennél konkrétabb útmutatást nem adott. Ugyanakkor rohamosan nőtt a szélsőjobboldalhoz és a nyilas ellenzékhez orientálódók tábora, aminek kedveztek Hitler nemzetközi diplomáciai sikerei, köztük Ausztria bekebelezése is (1938. március 12.). Nagy Töhötöm így reagált erre a történelmi eseményre: „Szegény Ausztria; most ott is megkezdődik a Konzentrationslager, az erőszak, a vallási üldözés, a szabadság megölése... aztán hamarosan a szudétánemeteken és Csehországon a sor, aztán közvetlenül jövőnk mi, magyarok... És ezek a hazaáruló magyar nyilas nemzetiszocialisták tovább készítik elő a nagy német »Lebensraum« ránktelepedését. Majd leszünk német gyarmat, fejőstehén.”¹⁹ Az adott helyzetben nem kisebb kérdésre kellett választ találni, mint hogy együttműködni, háritani vagy versenyezni kell a nyilasokkal?

P. Kerkai és „egy szegedi nyilas főmufti” első dokumentálható találkozására 1938. március 12-én, az Anschluss napján került sor, aki elárulta a nyilasok belső terveit, miszerint meg akarták zavarni a két nap múlva esedékes hivatás-szervezeti gyűlést. Ijedelem helyett Kerkai megüzente: „...jőjjenek, és zavarják meg a gyűlésünket, mert legalább alaposan elverhetjük őket; csak egy szavamba kerül, s legényeink úgy elverik magukat, hogy egy sem megy haza a maga lábán.”²⁰

19 OSZK Kt. 216. fond, 13. ő. e. P. Nagy Töhötöm naplói, 4. darab. Nyomtatásban lásd: *Részletek Nagy Töhötöm fiatalkori naplóiból*, 75. 1938. március 12-ei naplóbejegyzés.

20 Uo.

Mosolyogtató belegondolni, ahogy egy jezsuita kiadja az ökölharcra biztató jelzót, erre nemigen került volna sor, de az elszántságot mindenképp igazolja.

A páter magabiztossága nem a nyilasok lebecsüléséből, mint inkább a tanácsstalanságból eredt, hiszen távolról sem létezett kiforrott álláspont a nyilasokkal szemben követendő magatartásról. Nyisztor Zoltán pápai kamarás, a *Magyar Kultúra* szerkesztője például azt ajánlotta, hogy a katolikusok fogjanak össze a nyilasokkal, mert így soraik közé bejutva enyhíteni tudnák szélsőségeiket.²¹ P. Nagy Töhötöm aggodalommal ugyan, de osztotta Nyisztor véleményét, ami ott bicsaklott meg, hogy egy hatalomra törő párt csak addig respektál egy felekezeti egyesületet, amíg az szavazatokat hoz a parlamenti választásokon. Kerkei elemzése szerint vagy a katolikus mozgalmak, vagy a nyilasok szerzik meg a hatalmat. Ezért ő is összefogást ajánlott, de nem a nyilasokkal, hanem a különböző – életkor, hivatás, férfiak és nők szerint tagolt – katolikus mozgalmakkal. Úgy vélte, hogy a rendi állam (s nem pusztán a rendi társadalom) megteremtésével a politikai hatalom megszerzése is lehetséges, amit a hazai nemzetiszocializmus elleni preventív lépésként fogott fel. Másrészt elképzelhetőnek – és a meglévő adottságok mellett reálisabbnak – tartotta a nyilas hatalomátvételt, ám felvette a kesztyűt... Az esélyt a katolikus egységben vélte megtalálni, emellett érvelt az Actio Catholica és több más szociális mozgalom vezetőinek: a nyilasok esetleges hatalomátvételére egy hatalmas *népi* mozgalommal kell felkészülni, amely az agrártársadalom mellett képes felsorakoztatni a társadalom többi rétegét is. Az erő nyelvéen kell beszélni:

„Eszközők a következők: egy egyetemes, hangos, óriási népi megmozdulást feltámasztani a már meglévő Döfi-szervezet útján. 25-30 falu jöjjön össze egy-egy városba demonstrációs nagygyűlésre, amelyet Szt. Istvánról lehet majd elkeresztelni, s így a hatóság is nem szólhat semmit! Ezek a gyűlések legyenek tökéletesen megszervezve. A mi szegedi híres plakátjainkat ládákban elküldjük az egyes helyekre. Adjunk ki programot és röpiratot milliós példányban. A hang legyen erőszakos, követelő, beszéljünk, mint akik már hatalmon vagyunk. Frappírozzuk az országot! [...] Programunk:

21 PL Cat. D/c. 1496/1938. Nyisztor Zoltán levele Serédi Jusztinián primáshoz. Bp., 1938. március 29.

mindenekfölött magyar és nemzeti! Nálunk senki sem lehet nagyobb hazafi! Szt. István újjáépített birodalma a Kárpátok medencéjében! Rendi alapon! A szociális bajok orvoslását kíméletlen hangon követeljük, s nem vállalkozunk arra, hogy a papi birtokok éjjeliőrei legyünk. Földbirtokreform és telepítés. Továbbá a zsidókérdés megoldása, ha kell, radikális eszközökkel. Jövedelmeiket elapasztani, őket arányosan megvámolni és megadóztatni... stb. És végül krisztusi alapon, mert keresztények vagyunk! S ez a distinkciónk a nyilasoktól.”²²

Kerkai arra törekedett, hogy harmonizálja a radikális szociális követeléseket a nemzeti érzéssel és a gyakorlati kereszténységgel. Egy rendi alapon – tehát nem pártelveken – álló katolikus egységsszövetség az erősebb, rosszabb esetben az egyenlő fél pozíciójából tárgyalhatna a nyilasokkal, és kihúzhatná a méregfogát, legalábbis azt, amelyik a természettörvénnyel és a katolicizmus alapvető érdekeivel ellentétes. A katolikus mozgalmak összefogására a *Magyar Rendi Népmozgalom* elnevezést javasolta, de ebben a vezetők nem tudtak megegyezni, így Kerkai 1938. április 2-án Szegeden a reméltnél szűkebb körben hirdette meg a népmozgalmat. A taktika iránya annyiban bevált, hogy maga Szálasi Ferenc – az 1936-os választásokon még megbukott, majd az alkotmányos rend felforgatásának vádjával bebörtönzött, 1939-től viszont a németek előtt is egyre potensebb politikus – is kereste a kapcsolatot a jezsuita vezérkarral, „P. Kerkai meghívta őket, hogy inkognitóban jöjjenek el a budapesti nagygyűlésünkre és vidéki seregszemlénkre is. Világosan látszik, hogy nagyon respektálnak már bennünket.”²³ A KALOT mondanivalójának centrumába a földreform jelszava került, nem kímélve sem egyházi birtokot, sem zsidó tulajdont. A KALOT ezzel meglovagolta az első (majd második) zsidótörvény által felajzott antiszemita hangulatot. A nemzeti és a katolikus jelzők maradtak azok, amelyektől megkülönböztetést remélt a szélsőjobbtól, ám az is használni kezdte ugyanezeket a jelzőket. Roppant ingoványossá vált a terep, mivel a tömegek előtt összemósódhatott

22 OSZK Kt. 216. fond, 13. ó. e. P. Nagy Töhötöm naplói, 4. darab. 1938. április 2-ai naplóbejegyzés. Nyomtatásban lásd: *Részletek Nagy Töhötöm fiatalkori naplóiból*, 84–85.

23 *Részletek Nagy Töhötöm fiatalkori naplóiból*, 91. 1938. május 3-ai naplóbejegyzés.

a külsőségekben hasonlónak tűnő nyilas és hivatásrendi propaganda. Még báró Apor Vilmos gyulai plébános (az 1945-ben mártírhalált halt későbbi győri püspök) is azt hitte kezdetben a KALOT-ról, hogy félig nyilas, félig kommunista társaság, „hát, nem mondom, mind a kettőből van bennünk valami, de csak annyi, amennyit ők az egyháztól elloptak”²⁴ – jegyezte meg Nagy Töhötöm.

A katolikus mozgalmak egysége azonban felborulni látszott. A fővárosiak nem szívesen engedték át a kezdeményezést egy „vidéki” jezsuitának, időlegesen ki is rekesztették Kerkait a megbeszélésekből. Az elnevezést illetően a páter javaslata helyett (Magyar Rendi Népmozgalom) a *Cél Mozgalom* névben állapodtak meg, amit Kerkai jellegtelennek és elhibázottnak minősített, de ettől még az agrárfiatalokat delegálta az Egyházközségi Munkásszakosztályok 1938. május 15-ei, mintegy 25 ezer főt megmozgató nagygyűlésére. A katolikus egység programját tartalmazta az 1939-ben kiadott *Magyar Cél. Az erkölcsi forradalom programja* című kiadvány, amelyet három szervezet jegyzett: az EMSZO, a KALOT és a Hivatásszervezet. A program elvetette a szociáldemokrata eszméket és elutasította a totális fasiszta diktatúrát is, és azokkal szembe egy rendi alapokon álló, keresztény világnézetű társadalmat és gazdaságot állított. Számos szociális javaslat, mint például a család és anyaság védelme, családi munkabér, adó- és földreform szerepelt benne, de egy sor kérdés tisztázatlan maradt, így például a hivatásrendek parlamenti képviseletének részletei (képviselőház mellett Gazdasági Rendek Házát említett), ugyanakkor tág teret hagyott egy anti-parlamentáris értelmezésnek. A II. vatikáni zsinaton elfogadott *Nostra aetate* szellemiségétől – amely egyértelműen elítélte az antiszemitizmust és megállapította, hogy a zsidóságot nem lehet egyetemlegesen felelőssé tenni Krisztus haláláért – még több mint negyedszázad választotta el a világot, így a Magyarországon is feléledt és erősödő antiszemita közhangulatban igen nehéz feladatnak ígérték a keresztény alapelvek összeegyeztetése az „új világ alakulásával”, s ennek

24 Uo., 101. 1938. június 19-ei naplőbejegyzés. Nagy Töhötöm évekkel később is pironkodva emlékezett vissza a történetekre: „...még a mozgalom elindításakor Ugrin Józsi és én voltunk lent Gyulán, ahol ő [Apor Vilmos] akkor plébános volt, és tartottunk ott egy lázító beszédet, hogy még ma is szűgyenkezem miatta. Akkor még nem voltam benne a dolgokban, s ilyenkor az ember könnyen túlmegy a megengedett határokon. Sokáig emlegette szereplésünket, mondván: ha nincs igazad, told meg hanggal.” (OSZK Kt. 216. fond, 19. ó. e. 247. fol. 1943. december 11-ei feljegyzés.)

részeként a zsidókérdésről nyilatkozni. A program alkotói ezt úgy oldották meg, hogy nem tagadták meg a keresztény világnézet alapvető tanítását, miszerint Isten előtt és a maga belső és született emberi méltóságában minden ember egyenlő, tehát nem faji kérdésként kezelték a témát, de nem zárták ki a politikai és a gazdasági zsidókérdés létezését és megoldásuk szükségességét. Javaslatuk szerint az állam ne bízza többé zsidó tanítókra, tanárookra az ifjúság nevelését; az újságírásban, jogszolgáltatásban, közigazgatásban, törvényalkotásban, rendészetben és állami apparátusokban pedig 5%-os arányra, az első és második zsidótörvényben elfogadott kvótáknál alacsonyabbra szorítsa vissza a zsidóságot. Az állampolgári jogokról kifejtett passzusokban viszont korlátozás helyett egyenlőséget képviselt: zsidót és nem zsidót egyenlő választójog, védelem, tanulási, kulturális és vallásszabadság illeti meg, ahogy a haza védelmére is mindenki hivatott. A zsidókérdésben kifejtettek egyfajta „szélkifogó” politikának tekinthetők: radikalizmussal próbálták megnyerni a tömegeket, hogy elejét vegyék a tömegek szélsőjobbhoz való csatlakozásának.

A nyilasokkal szembeni versenytaktika a püspöki karban is támogatásra talált, egy a testületnek készült előterjesztés leszögezte, hogy a nyilas mozgalom sem egyházi, sem nemzeti szempontból nem fogadható el, és óva intett attól, hogy azt bárki megkeresztelhetőnek higgye.²⁵ A KALOT lapjaiban több nemzetiszocializmust, sőt hitlerizmust bíráló írás jelent meg, amivel az érték-választás egyértelművé vált. A KALOT nem hagyott kétséget afelől, hogy a hazai nemzetiszocializmust az agresszív német politika eszközének tartja. Ugyanakkor nem kímélte a szakszervezeteket és a szociáldemokráciát sem, végeredményben azonosította az osztályalapú szervezkedést a fasiszmissal, s ezzel potenciális szövetségeseiket veszített el a nyilasokkal szembeni koncentrált fellépéshez.

25 PL. Cat. D/c. 3555/1938. „Elnöki jelentések” a püspöki kar 1938. október 4-ei értekezletére (kézírásos feljegyzés).

III.2. A népművelő KALOT

A mozgalmi kiteljesedését és a KALOT legértékesebb munkaterületét képezte a népfőiskolák szervezése. 1940. október 1. és 1944 között összesen 20 népfőiskolát indítottak, az elsőt Érden, amelyet igazgatóként előbb Ugrin József, majd Farkas György vezetett 1945-ig. Hajdani Szapáry-kastélyban kialakított intézmény épületét a háború után az Esztergomi Főegyházmegye pár évig megtarthatta,²⁶ 1948-ban államosították és a község tulajdonába került, amely 1971-ben rossz állapotára hivatkozva törölte a műemlékjegyzékből, majd lebontatta.)

Kerkaiék – ahogy az egykorú protestáns népfőiskolák alapítói is – Dániát tekintették példának, ahol a század első harmadában már mintegy 60 népfőiskola működött. Magyarországon az 1918–1919-es forradalmakat követően jelent meg a népfőiskola-alapítási láz, majd annak pangása után az 1930-as években figyelhetünk meg újabb kezdeményezéseket, amelyeknek lendületet a sárospataki református teológia faluszemináriumának sikere adott. Kiemelkedő szerepet játszottak a református ifjúsági szervezetek, kiváltképp a Soli Deo Gloria és a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetsége, a KIE. A népfőiskolai mozgalom történetében az 1940-es év különös jelentőséggel bírt. A Móricz Zsigmond szerkesztésében megjelenő *Kelet Népe* vitát indított a parasztelit nevelését célzó népfőiskolák szerepéről, s annak nyomán a lap köré csoportosuló népi baloldal megalakította a Magyar Írók Első Népfőiskolai Községét.²⁷ A pezsgő légkör ösztönzőleg hatott és az agrárfjúsági mozgalom szervezésében még abban az esztendőben megnyílt az első KALOT-népfőiskola is.

A népfőiskola-alapítás minőségi változás a mozgalom történetében. Az iránta fellángolt érdeklődés, ahogy felnőtt férfiak tolongtak a gyermek- és ifjúkorban elmaradt képzésekre, a közoktatás sok évtizedes mulasztásáról árulkodik. 1940 ősziéig 12 ezer vidéki fiatal vett részt a néhány napos agitátorképző tanfolyamokon. A növekvő igényt a központ mind kevésbé bírta energiával és

26 PL 1538/1944. Érdi Kalot Népfőiskola épületét kertészeti középiskola céljára kéri a község; PL 3870/1944. Érdi KALOT Népfőiskola sorsa.

27 Móricz Zsigmond: Népfőiskola. *Kelet Népe* VI. (1940. február 15.) 4. 245–247.; Móricz Zsigmond: Törökévsz. Magyar Írók Első Népfőiskolai Községe. *Kelet Népe* VI. (1940. március 1.) 5. 257–258.

pénzzel, ugyanakkor meg kellett oldania a tanfolyamokon addig részt vett legények továbbképzését is. Mégpedig olyan szellemben, amely versenyképes a koroszméknek nevezett marxizmussal és nemzetiszocializmussal, gátat emel a városi (liberális) kultúra vallásilag bomlasztó hatásai ellen és erősíti a hitéletet.

Az érdi népfőiskolán háromféle tanfolyamot tartottak: *kulturálist*, *hivatásrendi vezetőképzőt* és *bizományos-ügynökképzőt*. A népi kultúra megőrzése szempontjából leghasznosabbak a *Magyar műveltség* néven propagált kulturális stúdiók voltak. Két és fél hónap alatt a hallgatók elsajátíthatták a népi színjátszás és színdarabrendezés fortélyait, nótákat és táncokat tanultak, s mindemellett irodalmi, földrajzi, egészségtani, történelmi, gazdasági, számviteli és illetani ismereteket is kaptak. A kulturális tanfolyamok eredménye kézzelfogható módon csapódott le az egyleti életben. Egyházi ünnepek, seregszemlék és egyéb közösségi programok alkalmával a legények – gyakran a KALÁSZ lánykörökkel karöltve – népies-hazafias műsorokkal lepték meg a hallgatóságot. Ismert és ismeretlen szerzők népi játékaiknak, elfelejtett mesejátékoknak és tüzes magyar táncoknak több száz falu lakossága tapsolt. Vegyes vallású vidéken a programok az ifjúsáért folytatott verseny sajátos eszközei is voltak. A református egyház egyetemes konventjéhez emiatt jutott el a hír, hogy „a KALOT tánckurzusai tömegesen vonzzák leányainkat és ifjainkat, a KALOT italmérések, mozik, katolikus táncos-operett előadások bizonyos etikai korlátok ledöntését jelentik a mi ifjúságunk lelkében is”.²⁸

A néphagyomány felújításának és megtartásának programja több fiatal katolikus értelmiségit is a népfőiskolára vonzott. A külföldön is ismert tánckutató Molnár István a népfőiskola első hivatásos munkatársai közé tartozott. *Élő népballadák* című gyűjteménye a népi színjátszáshoz adott anyagot, csakúgy, mint Muharay Elemér *Magyar játékszín* és *Hagyományunk, műveltségünk, életünk* című munkái. Emlékezetes a csíksomlyói pünkösdi KALOT-seregszemle: 1941. május 18-án 10 ezer székely ember nézte végig a Somlyó hegy oldaláról Muharay Elemér *Egyszer egy királyfi* című énekes népi játékát, és Bálint Vilmos csíkszenttamási

28 Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZsL) Egyetemes Konvent Missziói és Diakóniai Bizottságának iratai, 2e fond, 80. doboz, 631/1944. Kivonat a magyarországi református egyház egyetemes konventje 1944. május 4-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből.

plébános *Gazdag és szegény Lázár* című misztériumjátékát. 1942–1943 között Muharay állt az *Ifjúságunk* című KALOT-lap szerkesztőbizottságának élén, amely induló költők és írók első szárnypróbálgatásait is közölte (Muharay Elemér felelőségét Zakar Editnek hívták, az ő testvérét pedig Zakar Andrásnak... Aki ismeri ezt a nevet, az tudja, hogy Zakar András előbb Serédi Jusztinián, majd 1945-től Mindszenty József prímás, esztergomi érsek titkára volt).

Említhetjük még Simon István költő nevét is, akinek *Egyre magasabban* című első verseskötetét szülőfalujának, Bazsi községnek a legényegylete adta ki. A később Kossuth-díjas költő, Jankovich Ferenc magyar irodalmat, magyar történelmet és éneket tanított az érdi népfőiskolán. Az 1942-ben megjelent *Iránytű a népi irodalomban* című népszerűsítő irodalomtörténetét kimondottan a népfőiskolai tapasztalatok hatására írta: addig ugyanis nem létezett a parasztság számára érthető, mégis színvonalas irodalomtörténeti összefoglalás. Illésy Péter festőművész és Kádár Zoltán művészettörténész az új, magyar egyházművészeti stílus keresése és népszerűsítése közben jutott el a népfőiskolára. Közreműködésükkel jött létre a Szépműves műhely, ahol a tehetségesebb népfőiskolások szakavatott mesterek mellett faragták fába istenfélelmüket, Szűz Mária-tiszteletüket, és saját, röghöz kötött életüket. Az oktatógárdában találjuk Somogyi Imre író is, a Kertmagyarország lelkes hívét és hirdetőjét.

A hivatásrendi vezetőképző tanfolyamokat a faluvezetőknek, a „keménylegényeknek”, avagy a szegényvilág „bandagazdáinak” tartották az egyletszervezés, gyűlésvezetés, ünnepségszervezés és a közszereplés „tudományának”, azaz a mozgalmi munka fortélyainak elsajátítására. Ilyen tanfolyamot végzett többek között Dobi István, Kovács Imre, Hajdu Kálmán, Hajdu Németh Lajos, Vörös Vince – különböző múltra érkeztek és még különbözőbb jövőt építettek, hiszen Dobiból Lenin-békedíjas miniszterelnök, Kovács Imréből szociográfus, a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója, a két Hajduból aranykalászos gazda, míg Vörös Vincéből kisgazda, a Magyar Parasztszövetség 1945 és 1948 közötti főtitkára lett.

A harmadik fajta tanfolyam speciális gazdasági képzést adott. A beiratkozott hallgatók kupec, bizományosi vagy biztosítási ügynökképzési igazolással távozhattak, ezzel adva lehetőséget, hogy a föld szétaprózódása esetén is találjanak megélhetési forrást a falvakban maradva. A toborzó röplapokon a zsidókérdés pragmatikus olvasata is megjelent: „Kiepítjük a zsidó biztosítási

ügynökségek helyén a magyar népbiztosítási hadállást”, mert „feladatunk lesz felváltani az agrárkereskedelemben szereplő zsidókat a törvény előírása szerint”.²⁹

Az elkövetkező négy évben további 19 népfőiskola nyílt a következő helyszíneken: Szeged, Zirc, Palicsfürdő, Jánosi, Csíksomlyó (1941), Balatonberény, Püspöknádasd, Hajdúdorog, Eger, Kisunyom, Egyházásfalu, Ungvár, Szatmárnémeti és Vágsellye (1942), Szilágysomlyó, Vértesacska, Kecskemét, Endrőd és Kassa (1943). Mindegyik története egy külön esettanulmány tárgya lehetne, de e helyütt csak néhány fontosabb ismérvet emelünk ki.

A KALOT-népfőiskolák pedagógiai elveit Érden dolgozták ki. Kötelező érvényű központi tanterv nem létezett, mert az megölte volna a helyi igényekhez igazodó kezdeményezőkézséget. Viszont az egyes népfőiskolák programját gondosan kidolgozták a helyi, a környékbéli igények, a parasztfiatalok munkarendjének és iskolázottságának figyelembevételével. Az elméleti tananyagot beszélgetés és vita formájában dolgozták fel. A tanfolyamokon igyekeztek igazi élethelyzeteket szimulálni. Ötletben nem volt hiány: a legények saját képviselőtestületet választottak, házi bankot, szövetkezetet alapítottak, ahol közülük kikerült „igazgatók” és „pénztárosok” intézték a „falu” ügyes-bajos dolgait. Tűzoltás, légvédelem, könyvelés, iratminták ismerete, nyugták, elismervények, szerződések, végrendeletek, váltók, kérvények, beadványok, jegyzőkönyvek, adóívek, különböző személyazonosságot igazoló iratok, kereskedelmi iratminták (csekk, szállítólevél, pénzesutalvány stb.) kitöltése mind szerepelt az általános tananyagban. Az életben való eligazodásra neveltek, gyakran olyan alapvető dolgokat is a népfőiskolákon tanultak meg a legények, mint például miért veszélyes és egészségtelen kukoricacsutkát használni WC-papír helyett... A kertészeti ismeretek oktatására mindegyik népfőiskola néhány holdas mintagazdaságot üzemeltetett. Csíksomlyón öt hónapos fafaragó tanfolyamok indultak, oly sikeresen, hogy a faragványokból teljesen önfenntartóvá váltak.

A népfőiskolákon az olvasás szeretetét is próbálták elültetni. Emlékezetes a KALOT Könyvosztályának 1942-ben indított *Alapítsunk parasztkönyvtárat!* elnevezésű akciója. Különböző összetételű könyvlistákon szép- és gazdasági

29 Váci Püspöki Levéltár „AC 1933–1942” 744/1941. Toborzó a KALOT népfőiskolájának háromféle tanfolyamára.

szakirodalmat kínáltak kedvezményes megvásárlására, igen eredményesen. Akkor érthetjük ennek jelentőségét, ha a falusi emberek alacsony kulturális színvonalára és minimális művelődési lehetőségeire gondolunk. Az a parasztember, aki addig jóformán nem lapozgatott mást, mint a *Kincses kalendáriumot* vagy a *Tarka regénytár* filléres füzetait, most népi írók műveivel, a magyar és világirodalom gyöngyszemeivel ismerkedhetett!

A KALOT nevelő-oktató munkájával az átlagos műveltség hiányainak pótlása és a gyakorlati ismeretek továbbadása mellett egy demokratikus társadalom jövőjéért polgárait is képezte. Vezetői irányt mutattak, nemzetépítő folyamatot indukáltak, társadalmi párbeszédre tanítottak, meghaladtak egy korszerűtlen mentalitást és mindezzel feszegették a politikai-közjogi rendszer kereteit. Az évek során mintegy harmincezer fiatal fordult meg a népfőiskolákon.

Az állam idővel szerette volna maga működtetni a népfőiskolákat. A központosító törekvés egyaránt aggasztotta a katolikus és a protestáns mozgalmakat, s ez aktuálissá tette a népfőiskolai munka összehangolását. A Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetsége (KIE) és a KALOT első bizalmas népfőiskolai értekezletére 1940. május 24-én került sor. A Honvédelmi Minisztérium megfigyelője az értekezlet legtanulságosabb elemének azt tartotta, amikor három népfőiskolás válaszolt arra a kérdésre, hogy milyen gyakorlati hasznát látták a népfőiskolai tanfolyamon hallottaknak? Mindhárman egyöntetűen hangot adtak annak, hogy az az általános és szaktudás, amit a népfőiskolán kaptak, észrevétlenül a község vezető gazdái közé emelte őket. A minisztériumi tisztviselő azt is érzékelte, hogy mindenki fontosnak tartja a népfőiskolákat, de a szervezést eltérő módon képzelték el: míg a minisztérium kormányzati koordinálással, addig az összes többi felszólaló társadalmi úton. Az értekezleten megkezdett közös gondolkodás eredményeként egy év múlva újabb ankétot tartottak, majd 1941. május 21-én megalakult a Népfőiskolai Tanács, melynek tagja lett a KIE és a KALOT, valamint a párhuzamos leánymozgalmak közül a Keresztyén Leányegyesületek és a Katolikus Lánykörök Országos Szövetsége (KALÁSZ). A tanács annak hangsúlyozásával, hogy tagjai igényt tartanak a népfőiskolák teljes belső szabadságára, munkakapcsolatot ápolott az állami iskolán kívüli népművelési bizottságokkal és képviselte a közös érdekeket. A harmadik csúcstalálkozón (1942. június 1.) P. Kerkai Jenő egyenest a KIE testvérmozgalommal való

közös munkát nevezte meg a legfontosabb teendőnek.³⁰ Ezzel az együttműködési lendülettel vett részt pár héttel később Nagy Töhötöm KALOT-alelnöki minőségben az első szárszói konferencián, a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség táborában. A teljes egyetértés ellenére ez volt az utolsó közös összejevetel, s a formálisan 1944-ig működő Népfőiskolai Tanács sem fejtett ki érdemleges munkát. Bár a kapcsolatok ellaposodtak, a népfőiskolai munka összehangolására tett kísérlet az ökumenikus mozgalom egyfajta előfutárának tekinthető, hiszen a felekezeti különbségeket félretéve az említett protestáns és katolikus ifjúsági mozgalmak egy időre közös nevezőt találtak egy sor fontos kérdésben. A konstruktív együttműködés azonban 1943 nyarára elhalt, a történelemkönyvekbe bevonult újabb szárszói konferenciára a KALOT vezetői közül már senki nem ment el a katolicizmus csak néhányak – mint Muharay Elemér, Somogyi Imre, Kiss István, Karácsony Sándor – hozzászólásában kapott hangot).³¹ A „miért?”-re rövid válaszuk az, hogy a háború után követendő magatartásról a szárszóiak balközép orientációban, míg Kerkaiék inkább egyfajta jobbközép megoldásban és – mint látni fogjuk – hangsúlyozottan katolikus összefogásban gondolkodtak. A kérdésre azonban prózaibb válasz is van: Kerkait időpontütközés, Nagy Töhötömöt betegség akadályozta a jelenlétben.

Visszakanyarodva a népfőiskolai munkára, a fokozott állami ellenőrzés veszélye a későbbiekben sem hárult el. Az 1942. évi őszi püspökkari konferencia P. Kerkai kérésére ezért is részesítette egyházi áldásban a népfőiskolai munkát, ami jelezte az állam felé: nem csupán egy társadalmi mozgalom kezdeményezéséről van szó, hanem a hivatalos egyház is pártoló figyelemmel kíséri azt. 1943 elején

30 Jegyzőkönyv az 1942. június 1-jei harmadik népfőiskolai ankétról. A szerző a dokumentumot még néhai Kovács Bálint (1910–2009) református lelkész jóvoltából ismerhette meg, hagyatéka a Református Egyház Zsinati Levéltárában 21.b fond alatt található; *Magyarországi keresztény népfőiskolák*. Összeáll. Kovács Bálint. Bp., 1941.

31 A két jezsuitának az 1943. évi szárszói konferencián való részvételéről, illetve távolmaradásáról sokáig ellentmondásos információk álltak rendelkezésre. Például Szij Rezső református lelkész szerint mindketten ott voltak (Katona Attila – Magyar Ákos: „Új világot akartunk, demokratikus, emberit, magyart.” Beszélgetés Szij Rezsővel. *Vasi Szemle* 54 [2000] 5. 674.), míg a főszerző Püski Sándor és felesége szerint a KALOT-ot 1943-ban senki nem képviselte, csak az 1942-es értekezleten egyedül Nagy Töhötöm (néhai Püski Sándor szóbeli közlése a szerzőnek, 1985. október 10.). Az 1943-as találkozó jegyzőkönyve a KALOT képviselőit nem említi. A kérdés mára egyértelműen eldőlt, és – többek között a budapesti jezsuita rendház 1943. évi *historia domusa* alapján – a távolmaradást igazolja Petrás Éva tanulmánya: Találkozások, inspirációk és a közös szolgálat. A KALOT református kapcsolatai. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica* 67 (2022) 1. sz. 241–258.

miniszterelnöki rendelettervezet készült a magyar népfőiskolák szabályozásáról, amivel Serédi Jusztinián primás nem értett egyet, indokait részletesen kifejtette Szinyei Merse Jenő kultuszminiszternek.³² Végül a háború vihara sodorta el a rendelettervezetet, s a népfőiskolák mindvégig megtarthatták viszonylagos autonómiájukat.

III.3. A földkérdés

Már a pár napos vezetőképzők, majd a népfőiskolák tematikájában kikerülhetetlenül és egyértelműen megjelent az *Életerős népet!* jelszó fundamentuma, a földreform sürgetése. E követelés súlyának és szokatlanságának igazolására említhetjük, hogy ez idő tájt az egyik egyházmegyei AC-igazgató azt tekintette legfőbb feladatának, hogy minden család asztalára papír karácsonyi betlehemet juttasson el... A KALOT is épített az élő katolikus népi vallásosságra és népegyházi gyakorlatra, de nem egy jámbor hitbuzgalmi egyesület kívánt lenni. Nagy Töhötöm emlékirataiban azt mondja, hogy a KALOT eredeti célja egy „általános parasztmozgalom” elindítása volt, amit nagy szociális reformok gondolatával akartak életre kelteni, „amely majd elvezet a legfőbb, legtitkosabb célhoz, megtartani őket az egyház számára”.³³ A nagy szociális reformgondolat a parasztság esetében nem lehetett más, mint válasz a földéhségre. Enélkül nem is képzelhető el egy hiteles agrármozgalom, bármennyire is érzékenyen érintette ez a téma a Horthy-rendszer nagybirtokstruktúrájában előkelő helyet elfoglaló katolikus egyházat.

A kérdésre a KALOT először egy 1938-ban, az Egyházközségi Munkás Szakosztályokkal közösen kiadott röpiratban válaszolt: ebben még csak általában beszélt *földreformról*, de azt leszögezte, hogy „e tekintetben az egyházi birtokot sem kívánjuk megkülönböztetett elbánásban részesíteni”.³⁴ Egy évvel később, immár a Hivatásszervezettel is együtt jegyzett, előbbiekben már említett *Magyar*

32 PL 1955/1943. Serédi Jusztinián primás levele Szinyei Merse Jenő kultuszminiszternek. 1943. március 5.

33 Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szeged, 1990. 101.

34 MNL OL ME-TPO K 29. 3. csomó, „p” dosszié. 93. fol. *Magyar Cél* c. röpirat. Nyomtatásban megjelent: *Forrás* (1938) 6. sz.

Cél című brosrájában viszont már – kártalanítás mellett – fölosztásra ajánlott minden földbirtoknak 1000 kat. holdat meghaladó részét (az erdőbirtokok kivételével). A bevezető azonban leszögezte, hogy a radikális reform szükségessége és a reális lehetőség között mély szakadék tátong, ezért rövid időn belül csak a jogi vonatkozásokat tartja elintézendőnek. Összességében ez a csomag mélyebbre nyúlt, mint a törvényhozás részéről 1940. április 20-án elfogadott földbirtok-politikai törvény, és konkrétabb volt, mint a nyilasok vagy hungaristák követelése.

A *Magyar Cél* a földbérlő-szövetkezetek alapítását is szorgalmazta. Az elméleti alapot gyakorlati kivitelezés követte: 1941-ben a Gömör vármegyei Jánosiban megnyitották a KALOT Telepesképző Népfőiskoláját. A tanfolyamosok itt sajátíthatták el a földbérlő szövetkezetek és telepek vezetésének ismereteit azzal a céllal, hogy a várt földreform után a nagybirtokok területein létesülő új telepes falvak, illetve földbérlő szövetkezetek megszervezői és irányítói legyenek.

Alapos válogatás eredményeként 27 legény került be a népfőiskola első tízhónapos tanfolyamára. A válogatásnál több szempont érvényesült: nagycsaládos származás, szociális ráutaltság, korábban elvégzett népfőiskolai tanfolyam, letöltött katonai szolgálat, nőtlenség, egészségügyi alkalmasság. A népfőiskola az Országos Nép- és Családvédelmi Alaptól 250 hold szántóföldet és 10 hold kertgazdaságot kapott. A Földművelésügyi Minisztérium elismerte a tanfolyamot, elvégzői ezüstjelvényes, illetve ezüstkalászos kertgazdákká váltak. A tanárok a Rimaszombati Állami Gazdasági Iskola pedagógusaiból kerültek ki. A munkák beosztását hetenként cserélték, a gazdaság vezetője is mindig más lett. Így a munkát is és a vezetést is elsajátíthatták a hallgatók. A tíz hónapot annak tudatában tanulták végig a legények, hogy földbérlő szövetkezetet alakítva egy új falut fognak felépíteni maguknak.³⁵

1942. szeptember 15-én az első tanfolyam 27 hallgatójából 20 Egeg–Szentlászló község határában (Bars vármegye) a KALOT-faluban telepedett le.

35 MNL Pest Megyei Levéltára, Krónikák levéltári gyűjteménye: dr. Farkas György: *A KALOT mozgalom népfőiskolái*. Kézirat, Gödöllő, 1976. 105.

A telepesek e célra 418 kat. holdat kaptak tíz évre a Katolikus Vallásalaptól. Bérleti díjként az első két év bérmentessége után kataszteri holdanként 12 q gabona fizettséggel tartoztak. Tőkehiány miatt közös műveléssel indultak, de felszereltségük az átlagot meghaladta. Közös jószágállományba került hat ló szerszámmal és kocsival, 4 pár ökör szekérrel és 40 db tinó. A holt felszerelést képezte 7 db vaseke, 2 db vetőgép, 2 nehéz fogas, 2 könnyű magtakaró, 3 leveles magtakaró és két darab lókapu. Ezen felül minden család kapott egy-egy törzskönyvezett, ellés előtt álló üszőt és anyakocát, 10 darab kendermagos tyúkot egy kakással. A telepesházak s azok népi motívumokkal díszített bútorai az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) 48 ezer pengős támogatásával készültek el.³⁶

A KALOT ezzel a népfőiskolával és az egegi telepítéssel akarta bizonyítani, hogy a földreform szövetkezeti útja járható. 1942 őszén Jánosiban beindult a második telepesképző tanfolyam. A második turnus telepítését azonban a háború és a SAS-behívók lehetetlenné tették.

A KALOT tudatosan készítette elő a földreformot azon az úton, aminek szélességét még megtúrta az állami és az egyházi vezetés. Ám helyzete meglehetősen ellentmondásos volt: a mozgalom magát katolikusnak, egyházilag legitimáltnak vallotta, mondhatni a KALOT volt az egyház modern szociális arca, eközben az egyházi földbirtok távlati felszámolását, de legalábbis korlátozását fontolgatta. Tehát a KALOT, miközben egyháza számára igyekezett megnyerni a paraszti tömegeket, épp a katolikus hierarchiával kerülhetett szembe, amely nagybirtokosként e törekvésekben ellenérdekelt volt. Nem kevesen vélték úgy, hogy „ezek” a jezsuita álmódosók és veszélyes illúziókat kergetnek. Glattfelder Gyula csanádi püspök meg is intette őket radikalizmusuk miatt, ám lényegében egyetértett velük, mondván, ha komoly tömegmozgalmat akar az egyház, akkor „szalonhanggal” nem megy semmire. Ezzel a módszerrel, az agrárradikális hanggal a KALOT vonzó és biztos támaszt kínált tagságának a politikai hullámverés és a szélsőséges ideológiák ellen is.

36 Ugrin József: *Emlékezéseim. A KALOT parasztiifjúsági mozgalomról, a népfőiskolákról, meg egy kicsit előbből is.* Bp., 1995. 171–188.; *KALOT Munkafüzet*, 1943. jan. 25. – febr. 25. 21.

A püspök szerint a kérdés azon áll vagy bukik, hogy az egyház elszánta-e magát „komoly és esetleg fájdalmas reformokra”, s akkor biztatni kell a mozgalmat, vagy nem, s akkor csendben kell maradni és ártatlan hitbuzgalmi meg kulturális próbálkozásokkal meglegedni. A főpapok többsége inkább hajlott a KALOT és a hozzá hasonló szervezetek mérséklésére, mint buzdítására, ám a KALOT-ot egyelőre mégsem kényszerítették hitbuzgalmi-karitatív-kulturális keretek közé. Tagadhatatlanul törekeny és korlátozott volt ez a főpapi támogatottság.

Kerkai Jenő 1944 tavaszán épp azt panaszkolta el az Actio Catholica vezetőségének, hogy a földreform képviselője miatt mennyi gáncsoskodás érte a mozgalmat, és hogy a legképtelenebb vádak érkeztek nemcsak az egyházhoz, de még Teleki Pál korábbi miniszterelnökhöz is. Kirívó a balatonberényi népfőiskola 1942. június 28-ai ünnepélyes felavatásakor történt eset: a fővárosba is eljutott hírek óriási botrányról zengtek, miszerint a népfőiskolai célra épületet adományozó Hunyady József gróf olyannyira felháborodott a földosztó beszédekben, hogy tüntetőleg távozott a rendezvényről. Az állítást Kerkai cáfolta, míg Somogy vármegye főispánja megerősítette. Az igazságot a rendezvényen jelen volt Czapik püspök szavai tükrözik: „gróf Hunyadi (sic!) mellettem ült, amikor az egyik legény előadásában (vagy szavaltában, nem emlékszem) arról szólt, hogy a KALOT arra törekszik, hogy azé legyen a föld, aki azt két kezével műveli, gróf Hunyadi hozzám fordult és e szavak után »Ne tessék rossznéven venni, hogy ezt már nem hallgatom tovább...« felkelt és eltávozott. Az igaz, hogy eltávozását nem lehetett tüntetésnek venni kifelé.”³⁷ A gróf távozását tovább tupírozták a hatóságok és a nagybirtokosok mentalitásának megfelelően. A KALOT vezetőit végül egy háromfős AC-bizottság elé citálták, ahol végre kifejhették – a KALOT-kiadványokban amúgy számtalanszor lefektetett – álláspontjukat a földreformról. Vigasztalást Czapik Gyula veszprémi püspök szavai nyújtottak: „Ha Önök ezt nemcsak hirdetik, hanem meg is valósítják, a Magyar Püspöki Kar Önöket még életükben szentté avatja!”³⁸ Czapik azonban nem bizonyult jó látóknak...

37 PL 8256/1944. Pro memoria az AC országos alelnökeinek 1944. június 15-én megtartott értekezletéről.

38 PL 3685/1944. P. Kerkai Jenő, a KALOT országos elnökének beadványa az Actio Catholica Országos Elnökségének. Bp., 1944. május. Gépelt, sokszorosított irat, amelyet az AC országos igazgatója állásfoglalás kérésével megküldött Serédi Jusztinián primásnak 1944. május 16-án.

IV. A politika hálójában (1938–1941–1943)

IV.1. Kormányzati kötődések

A politikai elit felismerte a katolikus hivatásrendi mozgalom hasznosságát, kivált a szociális problémák levezetésében és a nyilasok vidéki terjeszkedésének megakadályozásában. Amint Nagy Töhötöm később fogalmazott: egy idő után „jószimantú politikusok szaglászta körülötte s már alig volt nyilvános megmozdulásuk, melyen miniszterek és kormányfők ne udvaroltak volna a KALOT-nak”.³⁹ Az Imrédy-kormány idején találkozunk először ezzel a politikusi zsongással: az Eucharisztikus Világkongresszus agrárfjúsági seregszemlét egyházi és politikai vezetők is megtisztelték jelenlétükkel, a püspökök mellett ott volt például Huszár Károly volt miniszterelnök, Marshall Ferenc volt földművelésügyi miniszter és Antal István államtitkár is.

Imrédy személyes támogatásának köszönhetően a KALOT kiléphetett az országos színtérre és kibontakozhatott mint népmozgalom. Amikor 1938 szeptemberében a miniszterelnök Kaposváron meghirdette az „új csodás forradalmat”, a hallgatóságát Ugrin József vezetésével KALOT-aktivisták szervezték. Imrédy azonban a reformokat nem a konzervatív ellenforradalmi politika talaján, hanem az adott rendszer egész struktúrájának átformálásával, végeredményben egy náci típusú diktatúra megteremtésével akarta megvalósítani, ami persze csak idővel vált világossá. Lépéseket tett egy olyan mozgalom megszervezésére, amely képes lehet arra, hogy versenyezzen a nyilasokkal és elvonja tömegbázisukat. A szándék mind nyilvánvalóbbá vált: Imrédy pártpolitikai célokra akarta kihasználni a katolikus szociális mozgalmakat – ami gyakran tapasztalható pártok és civil szerveződések esetében –, és láthatóan szívesebben támaszkodott rájuk, mint a választott parlamenti képviselőkre.

Meddig azonosulhatnak a katolikus mozgalmak Imrédy programjával? Az elutasító válasz nem született meg azonnal, az év második fele még

39 Nagy Töhötöm: *Korfordulón*. OSZK Kt. 216. fond, 185. ö. e. 51. fol. és Nagy: *Jezsuiták és szabadkőművesek*, 274. Idézi Petrás: *Alarcok mögött*, 34.

a kormányzat és a hivatásrendi mozgalmak kézfogásának jegyében telt el. A feltétlen kormánypártiságot azonban nem vállalhatták a hivatásrendi szervezetek, kivált azután, hogy az Actio Catholica befolyásos alelnökei leszögezték: „...eddig jót akartak, és a jó helyes úton akarták, azért nyúltunk a hónuk alá és segítettük őket minden tőlünk telhető módon. Amennyiben a jövőben is a jót helyes úton akarják és az A. C. erre vonatkozó irányítását elfogadják, nincs semmi okunk, hogy a helyzeten változtassunk. Ha azonban a mozgalom odafejlődnék, hogy lehetetlent követelne, vagy olyan metódusokkal dolgoznék, mely az igazságnak nem felelne meg, avagy pártpolitikához sodródának, úgy meg kell szakítani minden összeköttetését. Máris megszüntetendő az EMSZO és a KALOT lehetetlen hangja és a követelések túlzása.”⁴⁰ A KALOT tehát – mivel nem akarta kockáztatni az AC és vele a papság támogatását – lassan elfordult Imrédytól és a Magyar Élet Mozgalomtól, annak 1939. január 6-i zászlóbontásánál tagjai már nem voltak jelen, majd az 1939. évi parlamenti választásokon biztos befutónak számító két listás helyet is elhárították. Ahogy egy korabeli jelentés leszögezte: „Nyilas csodaszarvas és különféle egyéb mozgalmak kifogott szeleit fűjni és fúvatni nem elsősorban papok dolga.”⁴¹

A „nemzeti és szociális megújulás” jelszavával lépett 1939. február 16-án másodszor a miniszterelnöki hivatalba Teleki Pál. A pár hónap múlva kitört második világháborúval járó konjunktúra sokat visszavett a szociális elégedetlenség éléből, ugyanakkor a különböző mozgalmak és egyesületek szervezkedési lehetőségeit beszűkítették az új jogszabályok. Ami az egyházi hierarchiával való súrlódásokat illeti, a legjobbkor érkezett XII. Piusz pápa brevije: 1939. szeptember 8-ai keltezéssel igen meleg hangon adta áldását a mozgalom vezetőire és munkájára. Ennek ellenére P. Kerkai jóformán csak kudarcról számolt be: zövetkezet vonszolja magát, a húsüzem megbukott, a pékség eredményei is inkább szájalás volt, mint valós eredmény” – jellemezte keserűen a szegedi állapotokat.⁴² Teleki miniszterelnök azzal dobott mentőövet a keresztényszociális hivatásrendi szervezeteknek, hogy

40 SzCsEL „AC 1933–1938” Pro memoria az AC alelnökeinek 1938. november 9-ei tanácskozásáról.

41 PL 4709/1939. Az Országos Központi Legényegylet és a Magyarországi Központi Katolikus Legényegylet Országos Szövetségének 1938–1939. évi jelentése.

42 OSZK Kt. 216. fond, 165. ó. e. 4. darab, P. Kerkai Jenő levele P. Nagy Töhötömnek, 1940. április 14.

kivetette őket az egyletalakítási tilalom alól, mivel számolt velük a nemzetnevelési terveiben. Ennek azonban ára volt, és a KALOT ezúttal is a pártpolitika terebélyesítésére sodródott.

A Miniszterelnökség Társadalompolitikai osztálya, élén a szociológus Kovrig Béla egyetemi tanárral, a szociálpolitikai feladatok végrehajtása mellett a kormány burkolt propagandaszerveként működött, amit megbízható egyesületek leple alatt végzett. Az egyik első feladat, amibe a KALOT és az EMSZO bekapcsolódott, a háborús propagandaszolgálat megteremtése volt. A karrierjét Bethlen István miniszterelnök titkáráként megalapozó Kovrig az 1930-as évekre a hazai szociálpolitikai gondolkodás meghatározó alakjává vált.⁴³ 1939 nyarán dolgozta ki a területi revízió érdekében viselendő háború „nemzeti” jellegét, a bel- és külföld felé irányuló propaganda részleteit és ennek intézményi kereteit. Kovrig „egyéni megbízottak” és „hangulatkeltők” hálózatának kiépítését javasolta. Míg az egyéni megbízottaktól hangulatjelentéseket vártak, addig a hangulatkeltők főbb feladata a nemzet lelki mozgósításából, a hadviselés társadalom-lélektani feltételeinek megteremtéséből, a végső győzelembe vetett hit szüntelen ébrentartásából, a kedvezőtlen szociális viszonyok okozta csüggedés ellensúlyozásából és a felelős politikai, illetve katonai személyek „reklámozásából” állt. (A név szerint is megbízandó személyek között találjuk P. Varga László, Vida István és Freesz József hivatásszervezeti és EMSZO-vezetőket, Ambrus Józsefet, a KALOT szlovák nemzetiségi titkárát vagy Pehm József zalaegerszegi prelátust, akit később Mindszenty József esztergomi érsekként ismert meg az ország.) Ezen a bázison épült ki az előbb Társadalompolitikainak, majd 1940-től – átkerülve a kultuszminisztérium kötelékébe – Nemzetpolitikai Szolgálatnak nevezett szerv, amelynek feladatát a társadalom egyidejű megfigyelése és felvilágosítása képezte. A Nemzetpolitikai Szolgálat három területet fogott össze, és ez adta a gerincét annak a „szellemi honvédelemnek”, amit Teleki az egész országot átszövő, titkos náci- és nyilasellenes mozgalomnak szánt. Teleki tisztában volt azzal, hogy a szociálpolitika az adott viszonyok között a honvédelmi

43 Tisza Attila: Keresztény szociálpolitika? Kovrig Béla szociálpolitikai tevékenységének vázlatos bemutatása. *Szolgatárs* XXIII. (2014) 3–4. sz. 61–64.; Kovrig Béla: *Katolikus demokratikus és szociális reformmozgalmak Magyarországon*. Szerk. és jegyzetelte Petrás Éva. Bp., 2019.

politika része, de a háborús körülmények közepette nem állt módjában erőteljesebben adagolni a szociális orvosságcseppeket. Ennek a szolgálatnak a munkáját Szociális Akció néven a KALOT is erőteljesen segítette és ezzel része lett a kormány szociálpolitikainak álcázott propagandatevékenységének, közelebről a miniszterelnök bizalmas információs és propagandahálózatának.⁴⁴

A KALOT Szociális Akcióját egyes helyi hatóságok – nem ismervén annak kormányzati hátterét – veszélyesnek ítélték. Abaúj-Torna vármegye főispánja a belügyminiszternél tett panaszt azért, amiért a KALOT nyugtalanítja a közvéleményt és növeli az elégedetlenséget. 1940 novembere és 1941 májusa között a Nemzetpolitikai Szolgálat már havi 160 ezer pengő költségvetéssel dolgozott. Az összeg mintegy 10 százaléka a KALOT pénztárába folyt be különböző jogcímenek, népvezetői tanfolyamokra 7 ezer pengő, a délvidéki és a Mura-melléki szervezésre ezer pengő, „szájpropagandára” 3700 pengő, a Hivatásszervezet agrártagozatára 10 ezer jutott. Ezekon kívül a székelyföldi KALOT szervezésére, aminek célja az „ottani szélsőségek ellensúlyozása”, 3 ezer pengőt dedikáltak.⁴⁵ Ezzel az anyagi alappal sikerült az 1940-es év legnagyobb kihívásával megbirkózni: a visszacsatolt Erdélyben elindítani a KALOT-mozgalmat. A központ 12 munkatársát küldte Erdélybe, hogy az agrárifjúsági mozgalmat elindítsák és annak leple alatt nyilasellenes propagandát fejtsenek ki. 1940. október 10. és november 4. között 14 helyen tartottak papok és tanítók részére értekezletet. Nagy Töhötöm maga is fáradhatatlanul járta az erdélyi falvakat, egyszerre propagálva a hivatásrendi szociális mozgalmat, és feltérképezni a politikai helyzetképet, a közhangulatot. Az utazása során érintett 124 székelyföldi település közül csak 17 helyen találkozott nyilas befolyással.⁴⁶

44 Átfogó elemzéséről lásd Hámori Péter: Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására: a Miniszterelnökség V. Társadalompolitikai Osztályának története 1938–1941. *Századok* 131 (1997) 2. sz. 353–382.

45 MNL OL ME-TPO K 29. 1. csomó „c” dosszié, 20–22. fol. A Nemzetpolitikai Szolgálat havi költségeloirányzata.

46 OSZK Kt. 216. fond, 66. ő. e. 2–3. fol. Nagy Töhötöm: *Székelyföldön működő KALOT Beszámolója a Nemzetpolitikai Szolgálattal kapcsolatos munkáiról*. [h. n.] 1941. április 23. Idézi Petrás: *Álarcok mögött*, 41.

Két év munkája beérett, és 1940–1941-ben a szélsőjobboldal már egyértelműen vetélytársat látott a KALOT-ban. Joggal, hiszen a KALOT-on kívül más meghatározó agrárfűségi szervezet nem létezett, legfeljebb csak marginális, a konzekvens baloldal sem tudott falun szervezkedni (többek között a még 1921-ben kötött Bethlen–Peyer-paktumnak is köszönhetően, melynek értelmében a szociáldemokrácia – működésének engedélyezése fejében – tartózkodott a vidéki terjeszkedéstől). Mindez megnövelte a KALOT vezetőinek felelősségét annak eldöntésében, hogy milyen irányba tereljék a tagságot, miként igazítsák el őket a politikai áramlatok között. Kerkaiék tisztánlátását igazolja, hogy felismerték: a nemzetiszocializmus nem pusztán azért veszélyes, mert egy idegen szellemet akarnak átültetni, hanem mert épp a hitlerizmust akarta meghonosítani. Ezzel az adott történelmi helyzetben a KALOT és a többi katolikus hivatásrendi mozgalom nem kevesebbet ért el, mint hogy megvédte az ifjúságot a szélsőjobbtól, kivált a falvakban sikerült gátat emelni a nyilasokkal szemben. Kimondhatjuk, hogy a KALOT, amely a politikai irányzatok hagyományos skáláján a centrum és a jobboldal közé helyezhető el, korának legfőbb veszélye ellen küzdött, s ezzel minden botladozás ellenére is a magyar ifjúsági progresszióhoz nőtt fel. Azzal együtt minősítjük progresszívnek, hogy szélsőjobboldal-ellenessége zsidóellenes klisékkel párosult, így remélve távol tartani a parasztságot a nyilasoktól, ám ugyanakkor ezzel érzékletlenebbé is tették őket a holokauszt ekkor még teljesen ismeretlen rémségeivel szemben. A zsidóüldözést áttételesen kiszolgáló szövegek veszélyére Kis György zsidó származású plébános figyelmeztette is Kerkait, aki a harmincas években magisztere volt a kalocsai jezsuita gimnáziumban. A börtönévek után a Kisatya felkereste és gyakorlatilag bocsánatot kért tőle.⁴⁷

A KALOT nem vált ugyan egy nagy zsidómentő központtá, de a történetek cselekvésre sarkallták a jezsuitákat, amelyről eddig alig tudtunk valamit. Csak évtizedek elteltével mesélte el Nagy Töhötöm – az idő távolságából talán már nem is egészen pontosan –, hogy a KALOT Cukor utcai székháza szinte igazolványgyárként működött. A lebukás kockázatát is vállalva több száz hamis nunciaturai menlevelet állítottak ki. Volt, akit munkatársként is alkalmaztak, sőt rendházbéli szobájában ha zsuitáknál összesen közel kétszáz) zsidó

47 Tóth Imre: *KALOT képekonyv*. Szombathely, 1989. 156.

ember kapott menedéket, mialatt ő albérletben lakott.⁴⁸ A jezsuita rend tagja volt a Kerkaival sok mindenben hasonlóan gondolkodó Jánosi József, aki a kikeresztelt zsidók érdekvédelmére létrehozott Magyar Szent Kereszt Egyesületet vezette, és a német megszállás idején tevélegesen részt vett a budapesti pápai nunciátúra zsidómentő tevékenységében. Az ő közvetítésével is kaptak pápai menleveleket, amelyeket sorra állítottak ki a rászorulóknak.⁴⁹ A már a váci fegyházban raboskodó Kerkai Jenő egyik kihallgatásán a budapesti amerikai követségre bejáratos Pongrácz Jenőné kapcsán megemlítette, hogy „főleg sűrűsödtek a találkozásaink a nyilas uralom hónapjaiban, amikor [Pongráczné] tevékenyen részt vett az üldözött személyek mentésében és erre az én segítségemet is igénybe vette”.⁵⁰ Hogy pontosan miből állt ez a segítség, azt nem fejtette ki, de a legcsekélyebb gesztus is életmentő lehetett. Az 1950-ben felszámolt szerzetesrendek tagjai után nyomozó politikai rendőrség nem alaptalanul állapította meg, hogy Kerkai és társai „a zsidóüldözés idején is sok zsidót megmentettek”.⁵¹ És aki megment egy életet, az – a Talmud szavaival élve – egy egész világot ment meg...

Mivel a katolikus szociális mozgalmak nem folytatnak nyílt politikai tevékenységet, ezért ismét felmerült, hogy a tagság politikai és érdekvédelmi képviselőtét egy közös tömegszervezet alá tereljék. Ennek gyakorlati feladatául szánták, hogy megküzdjön a szociáldemokráciával és magához vonzza azokat a keresztény munkástömegeket, amelyek máskülönben átcsapódnának a nyilas mozgalomhoz. A katolikus szociális mozgalmak 1938-as egységterve tehát ismét aktuálissá vált. A közös, a KALOT-ot magában foglaló tömegszervezet ezúttal *Magyar Szociális Népmozgalom* néven jött létre 1940 végén. Szerepe nemcsak a gőz „kieresztése” volt, hanem a miniszterelnök náci- és nyilasellenes elképzeléseinek támogatása is. A megnevezésében felekezetek felett álló mozgalomhoz a református *Magyar Út* köre – Ravasz László püspök intencióinak megfelelően – is csatlakozott volna,

48 OSZK Történelmi Interjúk Videótára: Egy jezsuita páter vallomása (Nagy Töhötöm). Koronkai Zoltán adatközlése, 2023. április 18.

49 Néhai Csipkó Ibolya, a KALOT-központban dolgozott egykori titkárnő személyes adatközlése a szerzőnek. 1989. január 17.

50 ÁBTI [redacted] 9. V–302. Alapkötet, 30. Kerkai Jenő kihallgatási jegyzőkönyve, 1954. február 16.

51 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTI [redacted] 5. O–18891/3. 177. Összefoglaló jelentés Kerkai Jenő ügyében, 1961. október 25.

ha az deklarálja, hogy ellenzi a katolikus egyház reverzális szabályát (egyes házasságok esetére elvárt nyilatkozatot a születendő gyermekek katolikus neveltetéséről). Az egység így végül nem terjedt túl a katolikus mozgalmakon.

IV.2. A KALOT és a nemzetiségek – a szlovák titkárság

A KALOT nemcsak Teleki Pál társadalom-, hanem kultúr- és nemzetpolitikai terveinek is egyik hordozója volt, a nemzetiségi kérdés kezelésében is a politikus elképzeléseit követte, és a nemzetiségeknek saját anyanyelvükön elérhető kulturális és egyesületi életet kínált, hogy ily módon ismerjék meg és fogadják el a magyar nemzeti célokat. Teleki a Szent István-i birodalomtól 1920-ban elszakított nemzetiségeket önkormányzati jogok ígéréssel akarta a magyar főhatóság alá visszacsábítani, míg a sovinszta-magyar irányzatok hallani sem akartak semmiféle autonóm jogokról.

A Felvidéken, mint katolikus fiú- és lányegyesület, 1933 óta szerveződött a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület (SzKIE), amely a KALOT-hoz hasonlóan a falusi lakosság valláserkölcsei és egzisztenciális felemelkedését akarta elősegíteni. Az első bécsi döntéssel (1938. november 2.) Magyarországhoz visszatért területeken mintegy húszezer fős tagsággal és 408 helyi egyesülettel bírt. 1938 végén a KALOT, az EMSZO és a SzKIE vezetői szerződést kötöttek, ami gyakorlatilag a SzKIE beolvadását eredményezte a két hivatásrendi szervezetbe. Bubnics Mihály rozsnyói apostoli adminisztrátor, mint a SzKIE fővédnöke, egy feltételhez kötötte az egyesüléshez adandó jóváhagyását: ha a kisebbségek részére nemzetiségi vezetők irányítása mellett ügyosztályokat állítanak fel a KALOT keretén belül.⁵²

Bubnics óhaja meghallgatásra talált, mivel a kormánypolitika pártszervezkedés helyett a közművelődési és egyházi egyesületekben való közösségi életet ajánlotta a szlovákoknak, a püspöki kar pedig az Actio Catholicában nem kívánt

52 PL 10.111/1943. Bubnics Mihály rozsnyói püspök leve Serédi Jusztinián prímáshoz. Somodi, 1943. augusztus 12.

külön szlovák titkárságot létesíteni. Kisebb nehézségek után 1939 szeptemberében a KALOT *Sdruženie Katolickej Mládeže* (SKM – Szlovák Katolikus Ifjúsági Egyesület) néven megalakította a szlovák titkárságát. Székhelye előbb Rozsnyó, majd Érsekújvár lett. Élére Ambrus József, a mélyen szlovák érzelmű, rozsnyói teológiai tanár került. A Központban felállították a nemzetiségi osztályt, ennek élére az a Meggyesi Sándor került, aki addig a SzKIE-t vezette. A nemzetiségi osztály feladata az egyes nemzetiségi titkárságot irányításából állt.

Ambrusék az esztergomi főegyházmegye támogató levelével kezdték meg a szlovák tagozat helyi csoportjainak szervezését. Közel kétszáz szlovák többségű vagy nagyobb számú szlovák népességgel bíró falut jártak végig. Számos helyen három és fél napos agitátorképzőt tartottak. A munka eredményeként 1940. január végéig 33 helyi csoport alakult mintegy 2700 legénnyel, és több mint tízezer pártoló taggal.⁵³

Alighogy elindult a KALOT szlovák tagozatának működése, máris fejtörést okozott az egyházi és az állami hatóságoknak. Madarász István kassai megyéspüspök nem engedélyezte egyházmegyéje területén az SKM zászlóbontását, mivel szerinte az SKM a „jednotárok”, szlovák nacionalisták befolyása alá került.⁵⁴ A felvidéki magyarok is idegenkedve nézték a KALOT szlovák falvakban kifejtett tevékenységét, szerintük a KALOT–SKM által rendezett összejöveteleken kizárólag szlovák nemzetiségi ifjúság jön össze, amely berzenkedik a magyar nemzeti gondolattól és az egyleti gyűléseken nyíltan kifejezésre is juttatja elégedetlenségét. A katonai hatóságok egyenesen a szlovák katolikus legényegyletek betiltását javasolták a belügyminiszternek, mondván, hogy azok veszélyeztetik a magyarosító törekvéseket. A felmerült problémák tisztázására 1940. augusztus 12-én az SKM ankétot rendezett Érsekújvárott.⁵⁵ Ezen az értekezleten pregnánsan kirajzolódott a KALOT és az SKM vezetői közti alapvető ellentét. A KALOT saját nyelvük, saját kultúrájuk ápolásával akarta megnyerni

53 PL 4864/1940. A Szlovák Katolikus Ifjúsági Egyesületek Központjának 1939–1940. évi jelentése. 1940. június 10. Készítette: Ambrus József, az SKM országos titkára.

54 Hadtörténelmi Levéltár HM Elnöki osztály 1. tétel 25.099/1941. A m. kir. II. honvéd hadtestparancsnokság kémelhárító osztályának jelentése. Komárom, 1940. április 5.

55 PL 6084/1940. Jegyzőkönyv a Szlovák Katolikus Ifjúsági Egyesületek első ankétjáról. Érsekújvár, 1940. augusztus 12.

a „Szent István”-i birodalom számára a szlovákokat. Ebben teljes mértékben gróf Teleki Pál nemzetiségi koncepcióját követte. Az SKM képviselői azonban minden szándék mögött a magyarosítást keresték és látták, inkább a szlovák irredentizmus felé hajlottak, támogatást a fasiszta Szlovákiától, vagy annak magyarországi vazallusaitól vártak. E tendencia abba az irányba mutatott, hogy az SKM előbb vagy utóbb, de különválását fogja kérni a KALOT-központról.

A széthúzás miatt az SKM-egyletek nem tudtak megszilárdulni. Az a paradox helyzet állt elő, hogy a magyar szervek pánszlávizmussal, a szlovákok pedig magyarosítással vádolták az SKM-et, amely a nehézségek dacára is létezni igyekezett. 1941 júniusában nyaraltatási akciót hirdetett a magyarul, illetve szlovákul tanulni akaró fiatalok számára, népbiztosítást, vezetőképzőket, népfőiskolai továbbtanulást, kultúresteket, seregszemléket szervezett a szlovák parasztfiatalok részére. Szaporodott a szlovák nyelvű sajtó a *Prameň* és a *Prednasky* (Munkafüzet) kiadásával, 1941 végéig összesen 55 helyi csoportot kapcsoltak be a munkába.⁵⁶

A kulturális kérdések előretolásával nem sikerült levenni a napirendről a szlovákok politikai szervezkedésének kérdését. Amíg nem működött önálló szlovák párt, addig csak a különböző társulatok – köztük az SKM – szolgálhattak a szlovák politikai érdekek megnyilvánulási színhelyéül. 1941. augusztus 21-én azonban „puccsszerűen” megalakult a Szlovák Nemzeti Egység Pártja (Strana Slovenskej Narodne Jednoty). A szlovák irredenta körök ezután már nem pusztán megjelenési terepet, hanem bázist kerestek a társadalmi szervezetekben.

Az Esztergomi Főegyházmegyei Hatósághoz benyújtott KALOT-jelentés ezt az irányváltást érzékelve szögezte le, hogy a „megalakult politikai pártok minden törekvése oda irányul, hogy Mozgalmunkba szervezett szlovák ifúságot eltanácsolják a szentistváni gondolattól, lehetetlenné tegye az együttműködést s ezzel szemben a szlovák nemzetiszocialista párt törekvéseit támogassa, ami tudvalevőleg titokban a szlovák revíziós gondolatot tartja ébren”.⁵⁷ Bubnics

56 MNL OL ME Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály, K 28. 78. tétel. 1941–P–15 681. Mit akar az S.K.M.? – Az 1940–1941-es év eredményei.

57 PL 5099/1942. Meggyesi Sándor, a KALOT Nemzetiségi osztály titkárának beadványa az Esztergomi Főegyházmegyei Hatósághoz. Bp., 1942. január 12.

rozsnyói püspök megoldásul azt javasolta, hogy az SKM önállósuljon.⁵⁸ Beadványát az AC alelnökei is megtárgyalták, de elleneztek az SKM különválását a KALOT-tól, mivel az csak a szélsőségesen nacionalista és magyarelles törekvéseket szolgálná, hiszen az SKM rögyvest bekapcsolódna „abba a centrális gondolatba, amelyet a politikai párt a Volksbund mintájára, mint külön népcsoport nemzetiszocialista szellemben kíván megvalósítani”.

Az SKM kiválásáról avagy bennmaradásáról a háború végéig nem született döntés. A Miniszterelnökség az egység mellett állt ki, Serédi Jusztinián hercegprímás úgyszintén. De amíg azon vitakoztak, hogy az SKM önálló legyen vagy sem, az egyesületi élet teljesen kátyúba került. Az ifjúság bizalmatlanná vált, sokan elpártoltak. A vita nem volt jó hatással az SKM-et addig támogató alsópapságra sem. A nemzetiségi problémahalmaz meghaladta a KALOT erejét.

IV.3. A KALOT német titkársága

A Teleki-kormány a német birodalom nyomására 1938-ban engedélyezett *Volksbund der Deutschen in Ungarn* (Magyarországi Németek Szövetsége) által képviselt pángermán és nemzetiszocialista szélsőjobboldali törekvések ellensúlyozására 1939 tavaszán 435 ezer pengőt irányzott elő. A kormány ebből a tekintélyes summából szubvencionálta a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületet és azokat a hazai német nyelvű lapokat, amelyek ellensúlyozhatták a volksbundista sajtót. S mivel a magyarországi német lakosság döntően agrárfoglalkozású volt, ezért évi 14.300 pengővel támogatni kívánta a KALOT-ot is, hogy egyletek létesítésével és német nyelvű hazafias ifjúsági havilap kiadásával vonja el a katolikus német ifjúságot a Volksbund ifjúsági tagozatától. A katolikus ifjúsági szervezetek közül ugyanekkor még a KALÁSZ részesült évi 6400 pengőben.⁵⁹

58 PL 5099/1942. Bubnics Mihály rozsnyói püspök levele Serédi Jusztinián primáshoz. Rozsnyó, 1942. június 23.

59 MNL OL ME Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály, K 28. 209. tétel. 1940–C–17 228. 28–30. fol. A Miniszterelnökség II. osztályának feljegyzése: „A hazai német kisebbség túlzó, radikális irányzatának ellensúlyozására szolgáló eszközök”-ről, 1939. március 20.

A KALOT 1939 októberében felállította a német titkárságot, hivatalos nevén a *KALOT Burschenvereint*. Ennek országos vezetője Fürnstein József várpalotai, majd keszthelyi káplán lett. A német tagozat nehéz körülmények között indult, és még nehezebbek között folytatta. A KALOT és a Volksbund viszonya elmérgesedett, néhol tettlegességig fajult (Papp Antalt, az etyeki KALOT tagját volksbundisták verték halálra). Az erőszakoskodások dacára sikerült némi eredményt felmutatni: számos egyesület újjászerveződött, *Leuchtturm* (Világítótorony) címen előadási anyagot jelentetett meg, a Műsorközpont több anyagát is lefordították, s így a német egyesületek is vallásos, magyarhű színdarabokat mutathattak be rendezvényeiken.

1941. május 22-én Nágocson báró Zichy Rubidó Iván földbirtokos parkjában jlott le a KALOT német ifjúságának legnagyobb seregszemléje. 300 ifjú, 300 KALÁSZ-leány és 400 hívő jelenlétében a környékbeli német falvak KALOT-egyleteinek küldöttei fogadalmat tettek a magyar haza mellett.⁶⁰ A gyűlés alatt a nágocsi német- és nyilasérezelmű egyének nemtetszésüket nyilvánították ki, és hangoztatták, hogy ezt a seregszemlét az angolbarát hírében álló Zichy báró a környék papságával egyetemben a Volksbund és a nyilasmozgalom ellen rendezte. A hatóságok általában nem gátolták a hasonló jellegű demonstrációkat, sőt Baranya vármegyéből azt a javaslatot terjesztették fel a Belügyminisztériumba, hogy ahol a KALOT megindult, ott „minden lehető segítséget megadni, hogy ez a mozgalom az egész országban megerősödjék, mert ez a pángermán agitáció egyik legnagyobb ellensége”.⁶¹ Stefan Steyer, a berlini Volksdeutsche Mittelstelle (Népi-német Közvetítőszerv) munkatársa 1941 tavaszán részletes beszámolót készített a magyarországi helyzetről. A KALOT-ról és a KALÁSZ-ról megjegyezte: „Ennek a két egyesületnek az a feladata, hogy nemzetiségtől függetlenül Magyarország egész lakosságát, tehát a németeket is szervezetbe tömörítse és ily módon a nemzetiségi csoportosulásnak útját állja.”⁶²

60 Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár (VFL) 2638/1941. A balatonlellei plébános jelentése a KALOT-ifjúság nágocsi seregszemléjéről, 1941. május 23.

61 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 651. fond 2/1941-7-9495. 21. fol. A Központi Nyilvántartó Parancsnokság 1941. március 1-től 31-ig Baranya vármegye és Mohács város területéről beérkezett jelentésekről.

62 Hetényi Varga Károly: A KALOT – ahogy Berlinben látták. *Új Ember*, 1983. augusztus 31.

1941 nyara után a KALOT mind kevésbé tudta folytatni a versenyt. A miniszterelnökségi apanázs további folyósítására semmi jel nem utal, abba maradt a *Jungfront* és a *Leuchtturm* kiadása. 1942 folyamán Mathias Huber, a Volksbund országos ifjúsági vezetője (Landesjugendführer) újabb panaszt emelt a KALOT-ra, mondván, hogy „...ez a jezsuiták által irányított ifjúsági mozgalom az utolsó pillanatban megkísérelte elhódítani tőlünk a mi fiataljainkat... Az érdi népfőiskolán lelkészeket, káplánokat képeznek ki, különösen olyanokat, akik német falvakban működnek...”⁶³ A Deutsche Jugend (Német Ifjúság) alapszabályainak 1942. február 24-i kultuszminiszteri jóváhagyása megpecsételte a KALOT Burschenverein érdemi munkáját. Atrocitásról továbbra is több hír érkezett a belügyi szervekhez, de hatékony ellenlépésre nem került sor. A német birodalom támogatását nem lehetett kockáztatni a Volksbund megregulálásával.

A KALOT a német nemzetiség igényeinek is megfelelő, de legalábbis arra törekvő kulturálódást kínált a „népi” német ideológiát, nemzetiszocialista demagógiát és leplezetlen terrort egyaránt alkalmazó Volksbunddal szemben. Egy megkésett nemzetiségi politika megcsillanásaként is értékelhető megnyerő hozzáállás csak erőtlen társadalmi ellenakció lehetett, miután sem a kormány, sem az egyházi szervezetek nem mertek támaszkodni az ország progresszív erőire. A náciizmus parttalannak tűnő áradásakor a kultúra csak gyenge fegyver. De akármilyen gyenge, mégiscsak fegyver volt, és több száz német fiatal visszatartott attól, hogy a zavaros ideológiájú Volksbund soraiban elégtse ki művelődési és kulturális igényeit.

IV.4. A ruszin és a bunyevác titkárság

Közel sem okozott annyi gondot a KALOT további két nemzetiségi titkársága: a ruszin és a bunyevác. A ruszin ifjúság szervezését három nemzetiségi titkár végezte az 1939. október 31-én felállított *Organizacia Grekokatolickej Molodec* (OGM = Görögkatolikus Ifjúsági Szervezet) elnevezésű központban. Sztojka Sándor, a munkácsi görög szertartású egyházmegye püspöke, majd az utódjául

apostoli adminisztrátor minőségben kinevezett Dudás Miklós hajdúdorogi püspök minden segítséget megadtak a katolikus ifjúsági munkához. Meggyesi Sándor javasolta az Esztergomi Főegyházmegyei Hatóságnak, hogy engedélyezzék görögkeleti vallású fiatalok bevonását a KALOT-ba. A javaslatot azonban zordul elutasították, mondván, hogy „a KALOT, mint a neve is mutatja, csak a katolikus ifjúság szervezete”.⁶⁴

A Szovjetunió szomszédsága felfokozta a KALOT–OGM ateizmus- és kommunistaellenes propagandamunkáját. Titkárai, mialatt 104 faluban kiépítették szervezeteiket, helyzetképet vettek fel a kárpátaljai községekről, megjelölve, hogy kik a kommunistagyanús elemek, s milyen eszközökkel lehetne semlegesíteni őket. A ruszin titkárság két év alatt több eredményt tudott felmutatni: megszervezte saját Műsorközpontját, megjelentette a *Nedelja* (A Hét) című hetilapot és a *Lekcij* című folyóiratot, amely a *Munkafüzet* ruszin kiadásának felelt meg, gyors- és gépiró tanfolyamot tartott, közvetítette a magyar gazdák ruszin munkásokat kereső felhívásait. Az Ungvári KALOT Népfőiskola iránt élénk volt az érdeklődés; 1942-ben a bácskai ruszinság Ruszin Népművelődési Egyesülete testületileg lépett be a KALOT-ba.

A délvidéki bunyevácok szervezése 1941 novemberében indult meg. Kiindulópontul Csipak Ferenc plébános Keresztesek Mozgalmaként ismert, földműves fiatalokat tömörítő szervezete szolgált.⁶⁵ A megalakult, mintegy 50 bunyevác egyeslet eltörpült a többi helyi közművelődési és kulturális egyesület mellett. Összességében a bunyevác tagozat jelentéktelen, szinte csak formális tevékenységet fejtett ki.

Meggyesiek részletes tervet dolgoztak ki a „KALOT kebelében felállítandó román titkárság munkaprogramjáról” is. A román titkárság azonban soha nem alakult meg. Oka abban rejlett, hogy a zömmel görögkatolikus románság egyházkormányzati szempontból a Dél-Erdélyben maradt balázsfalvi érsekséghez tartozott. Ezen túl a románok nemzeti öntudatukra is hivatkozva elutasítottak minden kezdeményezést, amely magyar részről indult ki. A KALOT saját

64 PL 7576/1942. Meggyesi Sándor 1942. szeptember 18-án kelt levelén olvasható válaszfogalmazvány.

65 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár „KALOT” 2523/1941. P. Nagy Töhötöm jelentése a bácskai helyzetről, k. n.

gyakorlatát szentistváninak nevezte, s ezzel a tradicionális nemzetiségi politikát látszott továbbvinni. A „Szent István”-i Magyarország szóhasználata a nyilas „Kárpát–Duna Nagyhaza” fráziséval szemben erősödött fel, és összefoglaló elnevezése lett a magyar kormányok által a korszak egészen át képviselt mérsékelt és türelmes nemzetiségi politikának.

IV.5. A Leventemozgalom ellensúlyozása

Teleki Pál 1941. április 3-ai öngyilkosságával megszűnt a Nemzetpolitikai Szolgálat. Fő teoretikusa, Kovrig Béla elveszítette hivatalát (a kolozsvári egyetemre került). Személyükben a KALOT fontos kormányzati támogatóktól esett el, sem Bárdossy László, sem Kállay Miklós miniszterelnök nem osztott rá hivatásrendi, szociálpolitikai vagy nemzetnevelői szerepet. Így megint nehézzé vált megszerezni egy állami támogatást, bár az nem apadt el maradéktalanul (a KALOT még 1944 májusában is 18 ezer pengő állami támogatást kapott népfőiskolái fenntartására, ugyanekkor a KALÁSZ hétezer pengő bevételhez jutott, igaz neki csupán a bodajki és a szadai intézményt kellett üzemeltetnie).⁶⁶ A finanszírozási gondok is magyarázzák, miért is köt ki a KALOT 1941 őszére az egész magyar ifjúság kényszerszervezete, a Leventeegyesületek Országos Központja mellett.

A világháború kitörésével előtérbe került az ifjúság katonai előképzése. Az állam totális igényt tartott az ifjúság nevelésére és szervezésére. Különösen értékes prédának tűnt a KALOT, miután a befolyása a legszívósabban érték-megőrző társadalmi rétegre, a parasztságra terjedt ki. 1941 tavaszán sok panasz futott be a papsághoz, miszerint a Levente eltiltja a KALOT-tól az ifjúságot, mert – és formailag helytálló is volt az indok – nem ismerik el vallási egyesületnek, mivel belügyminiszteri engedély alapján működött. A feloszlatás, de legalábbis az ellehetetlenítés miatti aggodalom tárgyalóasztalhoz ültette a mozgalom vezetőit, és 1941. október 18-án szerződést írtak alá a Leventeegyesületek Országos Központjával (LOK),⁶⁷ ahogy hasonló megfontolásokból a protestáns

66 PL 3671/1944, Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatójának levele Serédi Jusztinián prímáshoz. Bp., 1944. május 16.

67 A megállapodás szövegét teljes terjedelemben lásd Balogh: *A KALOT*, 117–118.

Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetsége is ugyanezt a lépést megtette. A fennmaradásnak és az önállóságnak azonban ára volt: a népfőiskolai tanfolyamok anyagát katonai előképzést jelentő leventeórákkal kellett kibővíteni. A szerződéskötés nem váltott ki osztatlanul lelkes visszahangot. Serédi prímás is bizalmatlanul fogadta, s bár az egyesületek felosztatásától nem tartott, de a katolikumot kifejezetten féltette a militarista és sovinizta szervezet-től.⁶⁸ A KALOT vezetői viszont abban bíztak, hogy a közös tanfolyamokon majd saját befolyásuk alá vonzzák a Leventeegyesületeket. Elgondolásukat nagy vonalakban igazolta az idő: mivel a Levente nem rendelkezett korszerű ifjúsági programmal, sem képzett vezetőkkel és tananyaggal, a megállapodással végül is a jezsuiták valóban befolyáshoz jutottak az ország legnagyobb állami ifjúsági szervezetében. Ezt a számok is igazolják: a Levente költségén 1500-1600 pap végzett KALOT-tanfolyamot és 20 népfőiskolán két télen át tartottak háromhetes ifjúsági vezetőképzéseket a mozgalom legényeinek.⁶⁹ A LOK-kal kötött kényszerházasságot a KALOT végeredményben inkább lehetőségként, semmint kényszerként élte meg.

A KALOT több rendezvényen közösködött a Leventemozgalommal. Például a XXX. Katolikus Nagygyűlésen (1942. október 5.) – Serédi Jusztinián hercegprímás és más egyházi nagyságok jelenlétében – közösen adtak elő egy ősi székely népballadát, amellyel a weimari és firenzei szellemi olimpián a KALOT-osok a Levente színeiben elvitték a pálmát. Nagy Töhötöm szónoklatban méltatta a Levente és a KALOT összefogását, kiemelve, hogy hazánkban „egyház és az állam soha nem került még ellentétbe egymással, sőt példaadóan működtek együtt”,⁷⁰ amely gondolatot a háború után is egyfajta vezérelyként próbáltak követni az egymás mellett élés kimunkálásával. Az is a barátkozás fokmérője lehetne, hogy az 1942 októberében Finnországba meghívott Levente-delegációt is KALOT-legényekkel töltötték fel, a küldöttségvezető vitéz Bély Alajos altábornagy kíséretében ott volt P. Nagy Töhötöm, a KALOT országos helyettes elnöke is. A helsinki fellépés előtt Berlinben tartottak bemutatót a Reichjugendführer

68 PL 8802/1941. Katolikus ifjúsági szervezetek ügyei.

69 PL 1709/1946. P. Kerkai Jenő igazoló jelentése Mindszenty József prímáshoz. Bp., 1946. április 9.

70 A Levente–KALOT bemutatója. *Nemzeti Újság*, 1942. október 6. 10.

(birodalmi ifjúsági vezető) részére.⁷¹ Az eredményeket a katolikus egyházi fórumok elégedetten vették tudomásul. Örömmel nyugtázták, hogy a KALOT-ra már úgy tekintenek, mint a Levente elitgárdájára és elmúlóban az egyházellenes hangok. A felhőtlennek tűnő felszín mögött persze előfordult, hogy a leventeparancsnokok hátráltatták az összefogást vagy a valláserkölcsei elvek érvényesítését: a héregi plébános például azt panaszolta, hogy a leventeoktató a katolikus leventék templomba járásának kerékkötője, miáltal a fiatalok valláserkölcsei nevelése hiányos, „a leventék közül már csak azok járnak szentmisére, akik dacolni mernek a főoktatóval és mindenáron Kalotisták akarnak lenni”.⁷² A KALOT-hoz továbbított panaszra illetékességből P. Nagy Töhötöm válaszolt, elismerte, hogy sok hasonló bejelentést kapnak, ezért kivizsgálást fog kérni a LOK-tól.⁷³

Nem váltott ki szimpátiát az sem, amikor egyes leventeoktatók elrendelték, hogy a zsidóknak számító leventekötelesek – függetlenül attól, hogy időközben megkeresztelkedtek vagy sem – a foglalkozásokon kötelesek sárga karzalagot viselni. A torzsalkodások mögött mélyebb érdekellentét húzódott meg, amely annál mélyebb lett, minél távolabb került egymástól a kötelező Levente és az önkéntes KALOT alapvető politikai-közéleti irányvonala a Levente szélsőjobboldalra húzó tendenciája miatt. Ezért az együttműködésért azonban már akkoriban is, de 1945 után különösen sok kritika érte őket (kivált az terhelte, hogy a LOK részéről szerződő Bély Alajos vezérőrnagyot és a helyettesét, Kudriczy István ezredest a népbíróság 1946-ban háborús bűnösnek nyilvánította). A történelmi helyzet 1941-ben egészen más volt, a kompromisszumkereső megoldás mégis emlékeztet arra, ahogyan majd az 1945-ös rendszerváltozással járó helyzetben próbál létezni és túlélni a KALOT.

71 Magyar napok Helsinkiben. *Magyar Nemzet*, 1942. október 18. 11.; PL 1760/1944. Jelentés a leventék finnországi utazásáról.

72 PL 4721/1944. In: PL 6719/1944. Molnár Kálmán plébános levele az Egyházmegyei Hatósághoz. Héreg, 1944. június 15.

73 PL. 5324/1944. In: PL 6719/1944. P. Nagy Töhötöm levele az Egyházmegyei Hatósághoz. Bp., 1944. július 1.

V. A kiútkeresés (1943–1944)

1943 nyarára nemcsak a kormányzati tényezők és az ellenzéki erők, hanem a katolikus társadalmi mozgalmak vezetői számára is nyilvánvalóvá vált, hogy fordulat állt be a háború menetében, és hogy a németek katonai veresége csak idő kérdése. A hivatásrendi mozgalmak vezetői és a velük kapcsolatban maradt, az immár Kolozsvárt oktató Kovrig Béla az együttműködés és a kiút lehetőségeit keresve vették fel a kapcsolatot Apor Vilmos győri püspökkel, akit a három testvérmozgalomból, a KALOT-ból, az EMSZO-ból és a Hivatásszervezetből álló munkaközösség egyházi tanácsadójának is felkértek.⁷⁴ Mialatt a protestáns fiatalság és szellemi elit Balatonszárszón 1943. augusztus 23. és 28. között nyilvánosan tanácskozott a magyarság jövőjéről és esélyeiről – és megfért egymás mellett Németh László harmadik utas koncepciója Erdei Ferenc osztályharcot igénylő előadásával –, addig Győrben augusztus 26-án a püspök elnökletével titkos, ám hatásában nem kevésbé jelentős tanácskozás zajlott, ahol a jelenlévők társadalomfelfogásának alapját változatlanul a katolikus hivatásrendiség és a szubszidiaritás elve képezte. A győri megbeszélés 23 résztvevője – hasonlóan a népi írók, demokraták szárszói megbeszéléséhez – a jövő nagy kérdésére kereste a választ: miként készüljenek fel a háború utáni időkre? Ez volt az első olyan fórum, ahol a jövőre tekintve egyeztették a teendőket.

A jelenlévők egyetértettek abban, hogy a háborús vereség küszöbön áll és az ország újabb sorsforduló elé került. Megállapították, hogy az egyház vezetése alatt álló társadalmi tömegmozgalmak, elsősorban a KALOT és az EMSZO hatalmas potenciális erőt képviselnek. Egy gyökeres fordulatra azonban a hagyományos keresztény párt nem alkalmas, ezért többen egy új tömegpárt megalakítását javasolták. A többség viszont még nem volt hajlandó ejteni a politikai katolicizmus hagyományos pártját. Helyette elhatározták, hogy támogatják a katolikus hivatásrendi szervezetek és mozgalmak egyesítését *Katolikus Szociális*

74 PL 5418/1943. In: 8118/1944. Meggyesi Sándor, a Hivatásszervezet országos elnöke, Kerkai Jenő, a KALOT országos elnöke és Freesz József, az EMSZO központi igazgatójának közös levele Serédi Jusztinián primáshoz. Bp., 1943. június 23. A primás támogatta a munkaközösséget és „megnyugvással” vette tudomásul Apor püspök felkérését (uo. és Győri Egyházmegyei Levéltár 1674/1943. Serédi Jusztinián primás levele Apor Vilmoshoz. Esztergom, 1943. július 22.).

Népmozgalom néven. Tehát egy széles, nem katolikus szervezeteket és népieket is befogadó, 1941–1942-ben még esélyes együttműködés helyett 1943 nyarára a KALOT és a rokon katolikus társadalmi és szociális mozgalmak egy markánsan katolikus összefogás irányába vették útjukat. Harmadszorra futottak neki a mozgalom kiszélesítésének és a katolikus egység megteremtésének (először 1938-ban Magyar Rendi Népmozgalom, majd másodjára 1940-ben Magyar Szociális Népmozgalom néven). Egyúttal kérték, hogy a püspöki kar intézzon körlevelet a papsághoz, „melyben általános direktívákat adna, hogy a mostani válságos időkben milyen magatartást tanúsítson s a különböző politikai felfogásokkal szemben milyen álláspontra helyezkedjen”.⁷⁵ A levélben írt kérést Apor püspök személyesen is tolmácsolta a püspöki kar 1943. október 6-i konferenciáján, de a prímás veszélyesnek ítélte a belpolitikai helyzetet arra, hogy a testület nyilvános politikai irányítást adjon.

Pár hónap múlva a KALOT vezetői az 1944. tavaszi püspökkari konferenciától azt kérték, hogy engedélyezze és támogassa a mozgalom kiszélesítését, lényegében a Nemzeti Parasztpárt ellensúlyozását célzó, kimondottan katolikus parasztpárt szervezését:

„Három évvel ezelőtt a KALOT Mozgalom Központja az ifjúságot totális igényrel szervező Levente Mozgalommal kapcsolatban azzal az alázatos kéréssel fordult a Nagyméltóságú püspöki karhoz, hogy a katolikus mozgalmak önállósága és sértetlensége érdekében részesüljön a legmagasabb erkölcsi testület hathatós támogatásában a hatalom és a közvélemény felé. Az akkor megjelent közös pásztorlevél szinte reményen felüli mértékben meghozta az annyira szükséges eredményt.

Most elsősorban nem az ifjúságot, mint inkább a már férfi korban levő agrár-réteget fenyegeti talán még súlyosabb veszedelem a szélsőbaloldali radikalizmus részéről. Nem kisebb célt tűzött maga elé ez a csoport, mint azt, hogy először társadalmilag, utána politikailag mozgósítja a magyar földműves tömegeket.”⁷⁶

75 PL 7557/1943. Apor Vilmos győri püspök levele Serédi Jusztinián prímáshoz, 1943. szeptember 18.

76 PL 1982/1944. P. Kerkai Jenő és P. Nagy Töhötöm közös beadványa Serédi Jusztinián prímáshoz. Bp., 1944. február 25. Vö.: OSZK Kt. 216. fond, 4. doboz, 1945. február 27-ei naplőbejegyzés. Nagy Töhötöm

Nagy Töhötöm és Kerkai Jenő a beadványban nevesítették is a riválisokat: Veres Péter, Erdei Ferenc és Kovács Imre, akik az azóta „hírhedtté vált szárszói konferencián” „nyílt hitvallást tettek az ateista történelmi-materializmus mellett” – utalva Erdeinek a magyar társadalomról tartott programadó marxista előadására és a hivatásrendi gondolat nyílt elutasítására. A világnézeti ellentét – egyelőre – erősebbnek bizonyult a parasztság felemelésének közös szándékánál. A beadványt a tavaszi püspökkari konferencia (1944. március 14.) megtárgyalta, a javaslattal elvileg egyetértett, a választervezet szerint a püspöki kar körleveleiben ajánlja is a törekvést annak leszögezésével, hogy „nincs szükség a radikális programok túlszárnyalására”.⁷⁷ A pozitív választ végül mégsem küldték meg a két jezsuitának. A hónapokkal később kelt hivatalos primási magyarázat szerint azért nem, mert Nagy Töhötöm időközben bejelentette, hogy a katonai behívások miatt nem tudják megtartani a tervbe vett tanfolyamokat, ami ellehetleníti a mozgalom kiszélesítését,⁷⁸ ami nyilvánvaló utalás volt az ország pár nappal később bekövetkezett német megszállására.

A primás érzékelhetően nem állt egy új katolikus tömegpárt létrehozása mellé, de még a népmozgalmat sem karolta fel teljes szívvel. Hiába látták meg egyes püspökök a KALOT-ban a vidéki társadalmat erjesztő, baloldali antifasiszta parasztmozgalmak és az antiklerikális Szociáldemokrata Párt elleni fellépés eszközt, már elkéstek.

1944. március 19-én, a német megszállás napján még aláírták a keresztény szakszervezeti központ és a Hivatásszervezet közötti együttműködésről szóló okmányt, amihez csatlakozott az EMSZO és a protestáns Evangéliumi Munkásszövetség is, azonban e szervezetek ekkor már az életben maradásért harcoltak. A KALOT vértessaccai népfőiskoláját a németek foglalták le, a be rendezésből csupán 130 pokrócot sikerült kimenteni és a Hangya Szövetkezet

itt írja le azt, amit a beadvány szó szerint nem tartalmaz: már Győrben elhatározott céljuk volt egy politikai párt létrehozása, amely falun felveheti a kisgazda–szociáldemokrata pártösszefogással.

77 PL 4062/1944. és PL 9367/1944. Az 1944. március 14-én tartott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 15. pont.

78 PL 1982/1944. Serédi Jusztinián válaszlevelének fogalmazványa Kerkai Jenőnek. Esztergom, 1944. május 29.

révén értékesíteni.⁷⁹ A személyi kapcsolatok persze élők maradtak: például Nagy Töhötöm azzal a kéréssel fordult Serédi Jusztinián prímáshoz, hogy támogassa Tóth Béla szegedi helyettes polgármester kinevezését a megüresedett polgármesteri székbe.⁸⁰ A közbenjárás nem vezetett eredményre, az ambiciózus politikus a háború végéig csupán helyettes maradt, és 1945 után népbíróság előtt felelt a szegedi gettó felállításáért.⁸¹

Az egység és pártosodás nagy dilemmái mellett a KALOT nem adta fel az agrárium érdekképviseletét, szakemberei ez idő tájt a mezőgazdasági munkabérek és az agrárproletariátus megváltása érdekében kidolgozandó javaslatokon dolgoztak. Kecskés Pál egyetemi tanár az AC megbízásából a katolikus társadalomszemlélet alapjain dolgozott (felfrissítve a pár évvel korábban hasonló címmel megjelent művének alapgondolatait). Mivel nem vitairatnak, még kevésbé politizáló írásnak készült, az egyébként értékes munka nem váltott ki különösebb visszhangot.⁸² Az időközben Budapestre költözött Kovrig Béla tollából 1944 májusára jelent meg a *Magyar társadalompolitika* című háromkötetes mű, ami az illegalitásba szorult Katolikus Szociális Népmozgalom átfogó programját tartalmazta. Egyértelműen leszögezte, hogy csupán hivatásrendi társadalmat és nem államot akarnak, míg az államhatalmat egy választott országgyűlésnek és az annak felelős kormánynak kell gyakorolnia. Ezzel elhatárolódott a katolicizmus lényegétől idegen fasizmustól.

1944. augusztus 17-én válságtanácskozásra ült össze tíz jeles katolikus személy: Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatója, Wünsch Frigyes, az AC alelnöke (egyben a Hangya Szövetkezet vezetője), Nyisztor Zoltán újságíró, Közi-Horváth József országgyűlési képviselő, Kovrig Béla, Vida István, Eglis István EMSZO-vezetők, valamint Kerkai Jenő, Meggyesi Sándor és Ugrin József

79 PL 3997/1944. Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatójának levele Serédi Jusztinián prímásnak. Bp., 1944. május 26.

80 PL 1780/1944. Nagy Töhötöm, a KALOT országos helyettes elnökének levele Serédi Jusztiniánhoz. Bp., 1944. február 29.

81 Tóth Béla volt helyettes polgármester ügyében a népbíróság befejezte a bizonyítási eljárását. *Szegedi Kis Újság*, 1946. április 4. 2.; Molnár Judit: Zsidó gettók 1944-ben a Dél-Alföldön. *Történelmi Szemle* 34 (1992) 3–4. 249–270.

82 Kecskés Pál: *A keresztény társadalomszemlélet irányelvei*. Bp., 1944. [augusztus]

a KALOT részéről. Érdeemes hosszabban idézni az emlékeztetőből, ami egyszerre tükrözi a kétségbeesést, az elszántságot és a józanságot:

„A helyzetet a résztvevők a legsötétebbnek látták, szinte egymással futva versenyt, rajzolták meg a szomorú jelent, és a borzalmasnak ígérkező jövőt. Ezt a háborút senki sem akarta, most sem lelkesedik érte senki. [...] A háborúba fölkészülés nélkül sodródtunk bele, mindenki tudja, hogy nincs megfelelő felszerelésünk. A kormányt – a törvényesség látszatával – azok gyakorolják, akik külső nyomásra és külső dirigálásra hozzák rendeleteiket, amelyek az emberiség és a józan keresztény szellemiség megcsúfolását jelentik. Legszörnyűbb a nép lelkének összeomlása. Megdöbbentő azt szemlélni, hogy egy alantas, nem egyszer aljas és durva propaganda mily mélyre tudott hatolni – különösen középosztályunk lelkében. A közönség nem gondolkodik, paradicsomi gondatlanságban élvezi a pillanatokat, mint ha nem fenyegetne a zord valóság, hogy nem nagy idő múlva megszállás alá kerülhetünk. A jobbik eset, ha a szövetségesek szállnák meg az országot, valószínű azonban az a másik megszállás [értsd: a Vörös Hadseregé], mely mindennek és mindnyájunknak elpusztulását jelenti.

Mit lehet tenni? Jóformán semmit. Talán csak annyit, hogy vissza kell térnünk az őskereszténységhez és azt kell hirdetnünk, ami az Evangéliumban lényeges. Feltétlenül el kell hagyni minden feleslegest és azokat is, amelyek nem elsősorban szükségesek. Küzdeni kell a megcsúfolt és eltorzított emberi személyiségért és harcolnunk kell és el kell pusztítanunk az államleviathant, mely most fejlődött ki a maga teljes borzalmasságában.

Ha minderre még van időnk. Nem lehetetlen, hogy valamennyiönket megölnék és mások jönnek utánunk, akik megvalósítják mindazt, amit mi már nem tudunk elvégezni.”⁸³

83 PL 5688/1944. In: 8265/1944. Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatójának jelentése Serédi Jusztinián prímásnak. Bp., 1944. augusztus 19.

Hogy mire is gondoltak akkor, amikor mitológiai szörnyhöz hasonlították az állam működését? A jelenlévők életútja alapján kétségtelenül az ország német megszállására, a náci ideológia térhódítására, a zsidóság gettósítására és deportálására. A teendőköt illetően mindenki egyetértett azzal, hogy a meglévő szervezeteket minden körülmények között fenn kell tartani, mert ezek – Közi-Horváth szavaival – „vasmagot alkotnak, ütőképes és vonzó vasmagot”. A szociális mozgalmak képviselői (Vida, Ugrin, Meggyesi) anyagi válságot emlegettek, ami erodálja az agrár- és munkásszervezetekbe vetett bizalmat. Kerkai Jenő az egyházi vezetés nyílt támogatását és kiállását sürgette a szociális kérdésekben. Ezen felül tartalmaz programot, ami egyaránt vonzó munkásnak, földművesnek és a középosztálynak. Kerkai a meglévő erőket akarta lendületben tartani és izmosítani, így készülve a háború utáni sokismeretlenes jövőre.

A tanácskozás résztvevői elhatározták, hogy kéthetente találkoznak, ennek azonban nincs nyoma a mindent feljegyző Mihalovics AC-igazgató jelentéseiben. A lakosság hangulatáról azonban igen közönség nagy része görcsösen hisz az új feyverek megjelenésében, a legtöbb azonban bénultan várja a katasztrófát.”⁸⁴

VI. Újrakezdés (1945)

A bombázások miatt sok ezrével váltak hajléktalanná az emberek. A hatóságok nem készültek fel a fővárosba érkező erdélyi menekültek áradatára, akik hozták történeteiket a települések kiürítéséről, a lakosság megroppanó lelkijéről, a bomladozó fegyelemről. Kerkai a háromszéki Kászony község plébánosának esetét többekkel is megosztotta: „Falujában bevárta a bolsevistákat és két napig együtt volt velük. Megrendelték nála az ebédet és vacsorát, paprikáscsirkét és tortát, az asztalfőre kellett ülnie és először kellett vennie az ételből. Tolmáccsal beszélt velük. A második nap délutánján a tiszt jelekkel értette meg vele, hogy meneküljön. Erre ügyesen a hegyeken keresztül a magyar katonákhoz ment át.”⁸⁵ A történetből nyilvánvaló volt a szovjet megszállás elkerülhetetlensége és a vörös katonák

84 Uo. Mihalovics Zsigmond jelentése Serédi Jusztiniánnak. Bp., 1944. szeptember 16.

85 Uo. Mihalovics Zsigmond jelentése Serédi Jusztiniánnak. Bp., 1944. szeptember 21.

magatartásának kiszámíthatatlansága. Legfőbb tanulságul pedig az szolgált, hogy rá kell hangolódni a bolsevizmussal való kényszerű együttélésre, miközben a miniszterelnök a háború folytatását nevezte meg egyetlen járható útként.

A német megszállás hatékony politikai képviselő nélkül érte a katolikus egyházat és a katolikus mozgalmakat. Pedig a tömegbázis személyi feltételei adottak voltak: az eltelt tíz év alatt a KALOT-ban, az EMSZO-ban, a Hivatásszervezetben, a KIOE-ban és a női keresztényszociális mozgalmakban mintegy egymillió tag fordult meg. Kerkai mindent el is követett, hogy a várható politikai fordulatban is helye legyen a KALOT-nak. Amit akkoriban röplapokon hirdettek, 1947-ben egy rendőrségi kihallgatáson is megerősített: „1944-ben már a KALOT mozgalom tagja volt a Magyar Front titkos mozgalmi koalíciójának, a baloldali mozgalmakkal együtt.”⁸⁶ A KALOT-ot képviselve Pálffy József gróf és Kovrig Béla is találkozott a szociáldemokrata Szakasits Árpáddal, és megállapodtak abban, hogy a katolikus mozgalmak minden tőlük telhetőt megtesznek az ellenállás sikere érdekében. Magát a közös ellenállási frontot bejelentő és csatlakozásra szólító *Felhívás Magyarország népéhez!* című röpiratot a KALOT kispesti nyomdájában állították elő, katolikus papok és apácák terjesztették szerteszét az országban. Politikai párt alapítására azonban csak 1944. október közepén, illegális körülmények között került sor, amikor már Serédi Jusztinián prímás is hozzájárult egy új, kereszténydemokrata párt szervezéséhez és a katolikus táboron belüli útkeresések – mondhatni a „szociális”, a „legitimista” és a „liberális” katolicizmus képviselői – is összetalálkoztak. A KALOT azonban nem játszott jelentősebb szerepet az ellenállási mozgalomban, hiszen nehezen tudott mély kapcsolatot teremteni a polgári demokratikus átalakulást sürgető erőkkal, kivált az addig ostromozott szociáldemokráciával.

Szállasi hatalomátvételét (1944. október 16.) követően néhány eltévedett pap a rezsim szolgálatába állt. A Nyilaskeresztes Párt tagjainak sorába lépett Ladomérszky Béla, az Egyháziak Hivatásrendjének szervezésével próbálkozó szegedi görögkatolikus lelkész felkereste a hivatásrendi szervezeteket és

86 ÁBTL 3.1.9. V–111.727. 465. fol. Mécs László peranyagában gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv, Kerkai Jenő, 1947. március 17. Az 1944-es esztendőn belül szeptember elejétől lehet beszélni a náciellenes Magyar Frontban való katolikus részvételről. A katolikus szervezeteket Pálffy József gróf képviselte, aki az október 13-án alakult Kereszténydemokrata Néppárt alapító elnöke is lett.

kijelentette, hogy a hivatásrendi mozgalmak programjainak megvalósítása érdekében berendezkedik az irodáikban.⁸⁷ Kérését elhárították, de a barátságtalan fogadtatás után a KALOT központját is feldúlták, több tagját a Nemzeti Számonkérő Szék hurcolta el. A kihallgatásokon a KALOT két jezsuita vezetőjének hollétét is firtatták. 1945. február 6-án rendeleti úton felállították a Hungarista Ifjúság Országos Szervezetét, s egyidejűleg valamennyi ifjúsági szervezetet ebbe olvasztottak be. A KALOT mozgalom vezetőinek nemcsak eddigi munkájuk átmentésére kellett koncentrálniuk, hanem személyes biztonságukra is. Ezért elindultak Keletre: Kerkai Jenő és Meggyesi Sándor karácsonyra Debrecenbe ért, míg Nagy Töhötöm Ugrin Józseffel Miskolcnál jutott át a fronton, és több kitérő után 1945. januárban értek ugyancsak Debrecenbe, hogy a Vörös Hadsereg és a születő új Magyarország képviselőivel tárgyaljanak a mozgalom és a Keresztény Demokrata Néppárt engedélyeztetéséről. Ezeknek az akcióknak köszönhetően a KALOT, bár népfőiskolái, értékei megsemmisültek, a nehézségek ellenére „feltámadt” és az Ideiglenes Nemzeti Kormány engedélyezte a további működését.

Cserébe Szegeden megjelent a KALOT körlevele, amelyben köszöntötte a Vörös Hadsereget, majd 1945. február 1-jén *Második évtizedbe indul a KALOT* címmel Debrecenben megjelent a mozgalom újabb röplapja, amely az élet újrajáradásához nyújtott támpontokat. A KALOT láthatóan az elsők között kezdte meg sorait rendezni, amihez legitimitást a fronton átkelt jezsuita és világi vezetők által megszerzett jóváhagyások nyújtottak.

Az 1945–1946. évi munkaterv magabiztosan és reményt keltően sorolta a mozgalmi feladatokat: háromnapos lelki gyakorlatos tanfolyamok, nagybőjti legénymissziók tartása, tavasztól legényzarándoklatok és seregszemlék rendezése a nevezetes Mária-kegyhelyekre, pünkösdre 10 éves jubileumi közgyűlés külföldi és hazai testvérmozgalmak bevonásával, nyári táboroztatások, a sportszakosztályok működésének megkezdése. A Központra még nagyobb szabású teendők vártak: „1000 helyi szervezet munkába lendítése a háborús vihar után”, a bombakárosult Cukor utcai központ helyett új helyiség keresése, a *Forrástár*

87 PL 8265/1944. Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatójának jelentése Serédi Jusztinián primásnak. Bp., 1944. október 24.

kiadvány elindítása, minél több egyházmegyében a szervezeti háló újjáépítése, végül a feltételek megteremtése a népfőiskolák újraindításához.⁸⁸

A magabiztos fellépés és a vezetők helytállása ellenére a KALOT helyzete válságos volt. A helyi hatóságok 1945 júliusáig 27 helyen feloszlatták egyesületeiket, de ezeket a túlkapasokat a Belügyminisztérium még orvosolta.⁸⁹ Sokkal súlyosabbnak bizonyult, hogy 1945 tavaszára kimerültek az anyagi tartalékok. P. Nagy ezért Rómába indult, azzal a tervvel, hogy onnan Amerikába utazik és pénzt szerez a mozgalom számára. Ehhez kellett azok az írásbeli támogatások, amelyeket Mindszenty József veszprémi püspök és Angelo Rotta apostoli nuncius adott. Mindszenty bensőséges levélben és egy, az *Új Ember*-ben megjelent írással köszöntötte a KALOT-mozgalmat. A budapesti amerikai politikai képviselőhöz írt első levelei egyikét is a KALOT bemutatásának szentelte.⁹⁰ Ugyanekkor Olaszországban a volt budapesti pápai nuncius azzal érvelt a mozgalom szükségessége mellett, hogy ez az egyetlen katolikus szervezet, amely képes felvenni a harcot a bolsevizmussal.⁹¹

A KALOT igyekezett bekapcsolódni a demokratizálódási folyamatba. 1945. július 14–16-án a fasiszmus és a reakció elleni küzdelem jegyében Hódmezővásárhelyen részt vett hét ifjúsági szervezet tanácskozásán, amelyek érzékeny szövetsége azonnal repedezni is kezdett, mivel a kommunista befolyás alatt álló Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) leplezetlenül monopóliumra törekedett. Kerkai hiába nyújtotta jobbját, a MADISZ a KALOT-ot – és ez elég hamar kiderült – „fasiszta” szervezetnek tekintette.

A katolikus egyház vezetése az 1945. november 4-én tartott nemzetgyűlési választások kapcsán konfrontálódott először az új politikai erővel,

88 PL 3938/1945. In: 3201/1946. A KALOT-mozgalom munkaterve az 1945–46. évre. Bp., 1945. október 17.

89 PL 1155/1945. Mihalovics Zsigmond AC-igazgató jelentése Drahos János káptalani helytartónak. Bp., 1945. június 25.

90 National Archives and Records Administration, College Park, Maryland, Record Group 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest Mission 1945, Box 66. 843–850. 7 Kalot. Mindszenty József veszprémi püspök levele az „Amerikai Misszió”-hoz. Veszprém, 1945. augusztus 24. Mellékletben a *Mi van a KALOT pöre mögött* c. brosúra.

91 Angelo Rotta 1945. augusztus 1-jén, Venegonóban kelt nyilatkozatát teljes terjedelmében közli Nagy: *Jezsuiták és szabadkőművesek*, 179.

amihez ürügyet a Mindszenty József prímás aláírásával október 18-án kiadott püspökkari, ún. választási körlevél adott. A bevezetőben leszögezték ugyan, hogy nem szándékoznak a választási küzdelembe avatkozni és nem foglalnak állást egyetlen párt mellett sem, a körlevél rendszerbíráló szavaival mégis orientált és elősegítette a polgári erők egységének létrejöttét, vele a kiszagzák győzelmét. Esztergomba olyan hírek jutottak el, miszerint a korteshadjáratban a – választásokon egyébként nem indult – Demokrata Néppárt vezetője, Barankovics István kijelentette, hogy „a prímás a reakciósok szóvivője”, a KALOT-os Ugrin József pedig így nyilatkozott: „Keresztények maradunk a hercegprímás ellenére is”.⁹² A híresztelések – akár volt alapjuk, akár nem – aláásták a prímás és a KALOT kapcsolatát.

1946. január végén Mindszenty még megfogadta hajdani tanítványa, Kerkai Jenő tanácsát a tekintetben, hogy a napirendre került államformaváltás kérdésében ne feszítse tovább a húrt: „Nem volna szabad most olyan értelmű egyházi deklarációt tenni, amely szerint a magyar Köztársaság létrejötte nélkülözi a törvényes alapot” – írta neki a páter, és leszögezte, hogy a törvényesen létrejött alkotmányozó nemzetgyűléstől nem vitatható el a jog az államforma megváltoztatására nézve, még ha méltányos is lett volna a kérdésről népszavazást tartani.⁹³ Kerkai érvei között egy új elem is szerepelt: egy ilyen deklaráció ellehetetlenítené a komolynak tűnő orosz közeledést, ami pedig világ-viszonylatban is nagy jelentőséggel bírna.⁹⁴

A nemzetgyűlés 1946. január 31-én fogadta el az 1946. évi I. törvényt, amely eltörölte a királyság intézményét és Magyarországot köztársasággá nyilvánította. Mindszenty a nyilvános és nyers tiltakozás helyett csupán a nemzetgyűlés elnökéhez, illetve a miniszterelnökhöz írt egy levelet, amelyben sérelmezte, hogy az államformaváltásra idegen megszállás alatt, a képviselők szólásszabadságának

92 PL 2551/1945. Mihalovics Zsigmond AC-igazgató jelentése Mindszenty József prímásnak. Bp., 1945. november 8.

93 PL 749/1946. és OSZK Kt. 216. fond, 508. ó. e. P. Kerkai Jenő levele Mindszenty Józsefhez. Bp., 1946. január 28. Aláhúzás az eredetiben. Szövegét teljes terjedelmében lásd Nagy Töhötöm: *Napló 1945–1946, kapcsolódó dokumentumokkal*. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta Keresztes András. Százhalombatta, 2019. 253–254. <https://mek.oszk.hu/16700/16719/16719.pdf> (a letöltés ideje: 2023. máj. 8.).

94 E kérdésről a tisztelt Olvasó figyelmébe ajánljuk jelen kötetben Fejérdy András tanulmányát.

korlátozásával, népszavazás mellőzésével került sor.⁹⁵ A katolikus politizálás Kerkai által javasolt taktikáját azonban már nem fogadta el. Annak lényege egy olyan katolikus vonal titkos támogatása lett volna, amely „a nyílt szakítás vagy passzív magatartás helyett az aktív együttműködéssel igyekszik a katolikus és magyarság ügyét előbbre vinni a Köztársaság keretei között, valamint az orosz hatalom itteni jelenléte alatt”,⁹⁶ gátolva ezzel a szélsőbaloldali erők korlátlan térnyerését.

A kérdés téje nem volt kisebb, mint hogy miként – okos kompromisszumokkal vagy konok konfrontálódással – lehet helyet biztosítani a katolicizmusnak az új történelmi helyzetben? Kerkai és a hozzá hasonlóan gondolkodók – a klérusból Jánosi József, Nagy Töhötöm jezsuita páterek, laikus oldalról Szekfű Gyula egyetemi tanár (moszkvai nagykövetség), Eckhardt Sándor, Bálint Sándor és Barankovics István, a Demokrata Néppárt vezetői – úgy vélték, hogy a konfrontálódás helyett egy józan „*modus vivendi*”-re, az együttélés lehetőségeinek felmérésére van szükség, és számoltak a szovjetek tartós közép-európai berendezkedésével. A *modus vivendi* az egymás mellett élés lehetséges módzata, valahol az együttműködés és a nyílt ellenállás között helyezkedik el. Az együttműködést világnézeti okok zárták ki, az ellenállást viszont az erőviszonyok. A primás által képviselt nyílt *katolikus ellenállás ellen* szólt, hogy sem a szovjet politikai befolyás, sem a gazdasági függés, sem a Magyarországgal közös kárpátaljai határ megszűnésére nem volt esély, pedig ezek következtében válhatott a Magyar Kommunista Párt a politikai életet tartósan meghatározó erővé. Kerkaiék felismerték, hogy Magyarország az erőviszonyok és földrajzi helyzete miatt nem folytathat szovjetellenes politikát, miközben mélyreható, visszafordíthatatlan, de legalábbis forradalmi változások érlelődtek. Ha tehát sem a kollaboráció, sem pedig a politikai értelemben vett ellenállás nem lehetséges, akkor nem marad más hátra, mint egy *modus vivendi*, a békés együttélés

95 MNL OL XIX-A-1-j-XXIII-1602/1946. (62. d.) Mindszenty József bíboros, hercegprimás, esztergomi érsek levele a nemzetgyűlés elnökéhez és a miniszterelnökhöz. Esztergom, 1946. február 1. Eredeti, aláírt; VFL H VII/Bánáss. Püspöki konferencia 1. tétel. 678/1946-os iktatású levél, Esztergom, 1946. február 1. A levél eredeti fogalmazványa Mindszenty József kézírásával; PL Processus, 4. d. V-700/15A. 312. fol. Szövegét közli Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*. Bp., 2008. 264–265.

96 PL 749/1946. P. Kerkai Jenő levele Mindszenty Józsefhez. Bp., 1946. január 28. Aláhúzás az eredetiben.

kísérlete. Mindszenty azonban ehhez a külön úthoz, a túlélés taktikájához előbb csak kétellyel, majd elutasítással viszonyult. Inkább az egységes szembehelyezkedést, a teljes bizalmatlanságot és az állandó tiltakozást tartotta helyes taktikának, amit a háborús hírek csak megszilárdítottak benne.

Abban, hogy 1946. február–március folyamán a KALOT és a primás kapcsolata a távolodástól eljutott a szakításig, kétségtelenül szerepet játszott a primás majd' egy hónapos római útja, amire a bíborosi méltóság elnyerése kapcsán került sor. Ezalatt számos nyugat-európai és amerikai bíborossal is találkozott, és készpénznek vette a hallottakat egy küszöbönálló világháborúról, a püspöki kart is ilyen értelemben tájékoztatta.⁹⁷ A primás csekély kompromisszumokat is elutasító, az újabb világháborúba és az angolszász segítségbe vetett hitből fakadó állásfoglalása – más olvasatban a meg nem alkuvása – feloldhatatlan ellentétbe került a KALOT-ot irányító jezsuiták helyzetértékelésével és az „aktív együttműködést” szorgalmazó jövőképevel. Kerkai és társai két lábbal a földön járó józansága közvetlen tapasztalataikból, a geopolitikai adottságok megélt valóságából és a jezsuita római központból érkező, a folyamatokat széles világpolitikai spektrumba helyező információkból eredt, ami alapján a szovjet-hatalom hosszú távú jelenlétével számoltak. Mint tudjuk, igazuk lett. Csak azt nem lehetett megjósolni, hogy ez az új politikai erő meddig érdekelt a kölcsönös barátkozásban...

Mindszenty 1946. március 18-án érkezett haza Rómából, és csak ekkor értesült arról, hogy a KALOT pár nappal korábban, március 4-én csatlakozott a Magyar Ifjúság Országos Tanácsához (MIOT), amelynek alapítását tíz szervezet képviselője írta alá, köztük a KALOT nevében Bálint József mint országos főtítkárr, további egyházi kötődésű egyesületként a Magyar Cserkészszövetség,

97 *„Az ősszel még az volt a helyzet, hogy Közép-Európa nem váltott ki érdeklődést az angolszászoknál. Örültek a háború befejezésének. A bolsevizmus hidegen hagyta őket. Most valami keresztény szolidaritás jelentkezése észlelhető náluk... A vasfüggönnyt és a kereszténység veszedelmét Churchill-lel ők is emlegették. A triezsti, iráni és mandzsúriai kérdés forrponon volt, amiért az amerikai bíborosok birtelen, a kitűzött idő előtt hazautaztak, saját repülőgépeken és állami csatabajókon. Az most a felfogás, hogy a bolsevizmus egyelőre Európa-, később világveszély. A háború az angol és amerikai közvéleményben egyesek szerint egyetlen megoldásként jelentkezik.”* *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Szerk. Beke Margit. Köln–Bp., 1996. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XIV.) 88. Az 1946. április 2-ára összehívott értekezlet jegyzőkönyve, 1. napirendi pont.

és a református KIE vezetője is. Az előkészületek hónapok óta folytak, s már az eredmény volt, hogy nem a kommunista MADISZ-nak sikerült ráerőltetnie magát a többiekre, hanem egy mindannyiuk feletti közös tanács létrehozásában állapodtak meg. Az együttműködés közös felületét nyolc, a demokrácia akkori általános követeléseinek tekintett tételszerű pontban fogalmazták meg, amelyek egyike sem volt olyan, amellyel egy egyházi háttérű mozgalom ne érthetett volna egyet. A csatlakozás a református Keresztyén Ifjúsági Egyesületeken belül is vihart kavart,⁹⁸ Mindszenty József prímás pedig kifejezetten elmarasztalta és kérdőre vonta Kerkait: „Ezt a szöveget T[isztelendősé]ged helytelenül írta alá. A szövegen változtatást kellett volna eszközölni és biztosítást is kellett volna a kat. vallást és nevelést illetően szerezni. Ezzel a nem-politikai Kalot-mozgalmat ma, ilyen viszonyok közt átvitte az ingoványos, erősen szélsőséges napipolitikai mezőnyre. Taktikai kényszerhelyzettel nem menthető a rohamozók ilyen erősítése és a katolikus egység súlyos megtörése.”⁹⁹ A prímás kifogásolta, hogy „idegen” [értsd: orosz] katonatiszt előadást tartott a KALOT központjában, valamint hogy Bálint József áldozópap hozzákezdett a Közéleti Akadémia szervezéséhez úgy, hogy az egyetemi lelkészeknek szólt volna. Ami ez utóbbit illeti, a Mindszenty József által 1946. január 16-án aláírt ajánlólevelekkel több aktivista is hozzáfogott a katolikus közéleti munka újjászervezéséhez. „Városokban a Közéleti Akadémiák kiépítésével, falvakban népi mozgalmaink segítségével hozzá kell kezdenünk a közéleti nevelő-munkához, vezetők kiválasztásához és a tömegek szervezéséhez.”¹⁰⁰ Két hét múlva maga Kerkai jelezte Mindszentynek, hogy a Közéleti Akadémiák országos előkészítése – tulajdonképpen a Keresztény Demokrata Néppárt bázisának alapozása – az Actio Catholica országos

98 MREZsL Egyetemes Konvent Missziói és Diakóniai Bizottságának iratai, 2e fond, 80. doboz, 531-1946. V. 3.

99 PL 3201/1946. Mindszenty József autográf levélfogalmazványa P. Kerkai Jenőnek. 1946. március 26. A kipoztázott levél szövege egyezik a fogalmazvánnyal, lásd: OSZK Kt. 216. fond, 65. ő. e. 37. fol. Az itteni példányon a prímási iktatószám: 1709/1946., ezen a számon azonban Esztergomban nincs másolat, csupán Kerkai Jenő válasza a prímás levelére.

100 PL 318/1946. In: 3201/1946. Mindszenty József igazolása „e sorok felmutatójának”, Esztergom, 1946. január 16.

vezetőségével egyetértésben teljes lendülettel folyik¹⁰¹ – tehát ajánlólevéllel vagy anélkül, de bizonyosan a primás tudtával kezdtek hozzá azért, „hogy az eljövendő világ ne nélkülünk és ellenünk, hanem velünk és a mi célkitűzéseinknek megfelelően alakuljon”.¹⁰²

A primás elmarasztalására Kerkai többoldalas levélben válaszolt. A geopolitikai adottságokból kiindulva fő érvként azt hozta fel, hogy a KALOT nem hitbuzgalmi, hanem világnézeti alapon álló kulturális és szociális mozgalom, így tehát a valláserkölc megengedi, hogy más világnézeti alapon álló mozgalmakkal együttműködjön. „Belpolitikai és külföldi tényeknek alapos mérlegelése folytán nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy hazánk Trianonhoz hasonló keretek között hosszabb ideig a Szovjet nagyhatalom szomszédságában, annak túlsúlyban érezhető befolyása alatt fogja folytatni életét. Ilyen körülmények között döntő jelentőségűvé válik két feladat megoldása: a krisztusi hit és a magyar szellem tüzetnek ébrentartása népünk lelkében”¹⁰³ – fejtegette a páter. A KALOT-nak és magának a katolikus egyháznak ilyen körülmények között meg kell találnia a modus vivendi útját, mert csak így szolgálhatja hívei és az ország boldogulását. A józan elemzés ellenére nem sikerült meggyőzni Mindszentyt álláspontja helyességéről.

Időközben erőteljesebbé vált a lakosság ráhangolása a demokráciáért folytatott harcra, a márciusban létrejött Baloldali Blokk pontokba szedve szorgalmazta a leszámolást az „előretörő reakcióval”.¹⁰⁴ Nem csupán a KALOT-ellenes újságcikkek, hanem a jogtalan intézkedések, sőt a tettelegességek is megszorodtak. Több helyütt lefoglalták a legényegyletek épületét, Szentlőrincátán tüntetők vonultak a plébánia elé, és azt skandálták, hogy „Halál a Kalotra”, „Tipord a Kalot zászlóját!”¹⁰⁵ A helyzetet tovább éllezte, hogy 1946. május 24-én a MIOT újabb felhívást intézett az ifjúsághoz és a társadalom egészéhez, amelyben a közélet és az iskolák demokratizálását követelte. Ezt hírül véve Mindszenty június

101 PL 749/1946. P. Kerkai Jenő levele Mindszenty Józsefhez. Bp., 1946. január 28.

102 PL 4480/1945. In: 3201. LOT pártoló tagok köre” c. összeállítás.

103 PL 1709/1946. P. Kerkai Jenő igazoló jelentése Mindszenty Józsefhez. Bp., 1946. április 9.

104 *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény 1914–1999*. Szerk. Romsics Ignác. I. köt. Bp., 2000. 461–462. A Baloldali Blokk pártjainak akcióprogramja. Bp., 1946. március 5.

105 PL 6456/1946. Jegyzőkönyv a plébánia épületénél történtekről. Szentlőrincáta, 1946. május 25. További esetekre lásd PL 2621/1946; PL 2744/1946.

8-án kimért levélben vonta meg támogatását a mozgalomtól, még a „két példányban adott”, pártoló sorait is visszakerete. ¹⁰⁶ A hajdani tanítványt, a bizalmas tanácsadó Kerkai Jenőt és az őt hercegprímási posztra jelölő Nagy Töhötömöt kíméletlenül kiejtette kegyeiből. Pártfogásának megvonásáról a püspököket is értesítette: „Barankovics oldalon bizonyos keleti »haladó« katolikus irány mellé álltak a Kalot-vezetők. A szellemi vezető Szekfű [moszkvai] követ. Szükségesnek látom értesíteni nagyméltóságodat, hogy a Kalot nem jár többé a katolikus vonalon, ezért kívánatos, hogy a kispapság és katolikus szervezetek ehhez képest legyenek velük szemben tartózkodók. A téli ajánlásomat visszavonom.” ¹⁰⁷ Hol volt már az a szívéllyesség, amikor Mindszenty a KALOT-ról azt írta XII. Piusznak, hogy az az ő büszkesége, koronája (*coronae nostrae*)?! ¹⁰⁸

A püspöki kar néhány tagja nem osztotta Mindszenty véleményét. Bánáss László veszprémi apostoli kormányzó (és az ő szövegét átvéve Kovács Sándor szombathelyi püspök) körlevélben állt ki a KALOT mellett: „Legnagyobb ifjúsági mozgalmunk a KALOT egyéves harc után végre elérte, hogy teljesen szabadon alakulhat és végezheti áldásos tevékenységét... Ezt a szabadságot annak is köszönheti, hogy egyenrangú tagja lett a »Magyar Ifjúság Országos Tanácsának«. Ez nem jelenti az önállóság feladását, hanem a demokratikus Magyarország újjáépítéséért megindult munkában elv-feladás nélküli együttműködést.” ¹⁰⁹ Nem tette magáévá Mindszenty József véleményét a Demokrata Néppárt vezetősége sem, és leszögezték, hogy a KALOT nem biztosíthatta volna létét a MIOT-tag-ság nélkül. ¹¹⁰ Egyébként a kifogásolt nyilatkozat legerősebb kitétele az volt, hogy a demokratikus szervek követelik a reakció eltávolítását az iskolákból. Mivel

106 OSZK Kt. 216. fond, 65. ő. e. 45. fol. Mindszenty József 2991/1946. sz. leirata P. Kerkai Jenőnek, Esztergom, 1946. június 8. Ugyanez több egyházmegyei levéltárban is megtalálható.

107 SzCsEL I.1.a. 1400/1946. Mindszenty József 2991/1946. sz. levele Hamvas Endre csanádi püspökhöz. Esztergom, 1946. június 8.

108 Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II.1. Másolatok a rend római levéltárának anyagából, Epistolae Singulorum 1942–1945. Mindszenty József levele XII. Piusz pápához. Esztergom, 1945. szeptember 20. Latin nyelvű, másolat.

109 VFL 239/1946. In: 2793/1946. Uez: OSZK Kt. 216. fond, 65. ő. e. 42. fol. és KFL „KALOT” 149/1946.

110 SzCsEL 1595/1946. A DNP vezetőinek – Bálint Sándor, Eckhardt Sándor és Barankovics István – memoranduma a püspökök részére. Bp., 1946. július 16.

ebben az időben több jel mutatott arra, hogy a munkáspártok előkészületeket tettek a felekezeti iskolák államosítására, ezért Mindszenty ennek támogatását olvasta ki a KALOT által is aláírt kiáltványból. A két jezsuita vezető hiába fejtette ki világosan és okszerűen álláspontját,¹¹¹ már nem volt visszalépés. Végeredményben a KALOT 1946 nyarára elveszítette a klérus, legalábbis a konzervatívabb egyházi körök támogatását, de az egyházi fegyelem kötelező volta miatt lassan a hierarchia egésze visszahúzódott a mozgalomtól. Ezzel viszont nemcsak a KALOT sorsa pecsételődött meg, de óhatatlanul gyengült a hazai kereszténydemokrácia ereje is, amelynek tömegbázisát a KALOT adta.

VII. A felszámolás (1946)

A bíboros nem állt meg a pártoló sorok visszavonásánál, már-már a KALOT felszámolását latolgatta, a jezsuita tartományfőnökön pedig számonkérte P. Kerkai és társai magatartását:

„Élőszóval ismételten említettem, most írásban nyomatékosan kívánom, hogy ama rendtagokkal, akik belföldön és külföldön nem kevesek megütközésére a katolikus széles rétegek megzavarodására is, a hivatalos katolikus iránytól elhajolva, azzal szembehelyezkedve, az annyira szükséges katolikus egység megtörésével, az ellenséges vonallal együtt haladnak engedelmességre szorítani, közéleti és sajtó terén visszavonultatni szíveskedjék. Debrecenben P. Kerkai többek előtt kijelentette, hogy (Kalot, Demokrata Néppárt) a megszállókkal barátságos irányt visznek, »ha ez a hercegprímásnak nem is tetszik«. Más oldalról úgy értesülök, hogy ők – saját szavaik szerint – csak hit és erkölcs dolgában hajolnak a hivatalos Egyház irányítására. Ez lehetetlen, liberális világiakat is kevésbé díszítő fel fogását épp jezsuiták ajkán...”¹¹²

111 OSZK Kt. 216. fond, 50. ó. e. P. Kerkai Jenő és P. nagy Töhötöm 1946. június 24-én kelt igazoló jelentése, amelyet teljes terjedelmében közöl Balogh: *AKALOT*, 188–197.

112 PL Processus V–700/30. 255. fol. Mindszenty József 3018/1946. iktatószámú levele P. Borbély Istvánhoz. [1946. június 23.] Aláírt. (Mindszenty vezetési és információszerezési módszereiről árulkodik az a bizalmas levél, amelyben nem a saját, hanem Mihalovics Zsigmond, az AC igazgatójának

Amikor Mindszenty egységes katolikus politikát kért számon a KALOT jezsuita vezetőin, saját egyéni meggyőződését emelte hivatalos katolikus állásponttá. Holott nem hitelvekről volt szó.

Az alapvető tanok – mint a Szentírás Istentől való ihletettsége, a Szentháromság, Jézus Krisztus istensége, testet öltése, a bűnösökért elszenvedett halála, eltemetése, feltámadása és mennybemenetele; az evangélium jelentése üdvösség kegyelemből és hit által; Krisztus újbóli eljövetele; az üdvözülők örök boldogsága; az elveszettek örök büntetése – nem képezhetik vita tárgyát. Ám vannak fontos, de nem alapvető dolgok, amelyek esetében a hívőknek lehet a közösségtől eltérő (magan)véleményük, ahogy léteznek nem lényeges, de az egyén szempontjából fontos elveket megtestesítő kérdések is, amelyekre nincs dogmatikai szabály. Ilyen például a parlamenti képviselő-választás: a voksolás tekintetében vélemény szabadsággal kell bírniuk az embereknek anélkül, hogy az hitéletükben viszályt vagy megosztottságot okozna. Kerkaiék is szemben álltak a kommunizmussal, ateizmusa miatt eretnekségnek tekintették, ugyanakkor meglátták benne a szociális érzékenységet és az igazságosságra való törekvést is, amelyek mentén – megelőzve ezzel a II. vatikáni zsinat szellemiségét – el tudtak képzelni egy egységfrontot a leküzdhetetlen világnézeti ellentétek ellenére. Mindszenty azonban a kommunizmussal és bolsevizmussal szembeni ellenállást egy szintre emelte az alapvető tanokkal, és a legcsekélyebb közösködést is ellenezte.

A történelmi politikai elit túlzott tisztelete is behatárolta mozgásterét, és a hagyományos polgári rétegek helyett már nem akart a világiakra, pontosabban a KALOT-ból érkező népi értelmiségre építeni, holott ő maga is alulról küzdötte fel magát. Pedig a katolikus egyház érdekében *mindkét politikára szükség lett volna*, mert mindkettőnek volt létjogosultsága. Mindszenty világosan látta, hogy a bolsevizmus részéről egy együttműködés csak merő taktika. A „haladó”-nak mondott katolikus progresszió képviselői viszont jogosan vonták le a következtetést, hogy a létező politikai erőkkel szóba kell állni, legyenek azok bármily tökéletlenek is.

névben tájékoztatást kért arról, hogy „I. P. Kerkai és Szekfű moszkvai követ minő időközökben fordultak és fordulnak meg Nagykapornakon? [a jezsuita rendházban] 2. P. Jánosi el-eltávozik-e onnét, mily gyakran, hova és mily időkre.” PL Processus V-700/16. 7. fol. Eredeti, Mindszenty József kézírásával írt levéltervezet a csatári esperes-plébános részére. Bp., 1947. november 1.)

A KALOT 1946. június 10-én tízéves fennállását ünnepelte. Az egyházi támogatás megvonása egyelőre csak belülről feszített, a közvélemény csupán a sok ezer árvalányhajás lelkes fiataalt látta. Az ünnepségen a vendégek között üdvözölhették a Szovjet Antifasiszta Ifjúsági Bizottságot, amely a MADISZ meghívására tartózkodott Magyarországon. A hétfőnyi szovjet küldöttség – sokak meglepetésére – részt vett a szentmisén, és az Úrfelmutató Kerkai pillantása ellenállhatatlanul térdhajtásra kényszerítette őket.¹¹³ A misét követő díszgyűlésen a delegáció vezetője oroszul köszöntötte a KALOT-ot, P. Kerkai pedig XII. Piusz pápa meleghangú üdvözlését tolmácsolhatta, amelyben további munkára buzdította az ifjúságot. Ez az állásfoglalás egyébként a pápa utolsó nyílt kiállása volt a KALOT mellett, mert ekkorra már a Vatikánban is Mindszenty elzárkózó politikáját támogatták. A jubileumi ünnepség zárásaként a KALOT-legények bemutatót tarthattak a budapesti Állami Zeneművészeti Főiskola nagytermében. Produkciójukat számos szovjet katonatiszt és pártpolitikus is megtekintette.¹¹⁴

1946. június 12-én Drahos János esztergomi érseki helytartó még azt jegyezte fel, hogy „ha már bizonyos feszültségbe kellett kerülnünk a központtal, valamiképp egyházmegyeileg lenne kézbeveendő”¹¹⁵ – tehát felmerült a mozgalom decentralizálása. Érdemi lépés már nem történt, a KALOT halálos ítéletét végül mégsem Mindszenty mondta ki, hanem a kormány. Történt ugyanis, hogy az egyébként is feszült belpolitikai helyzetben, amit tetézett a pénzügyi stabilizáció ingatagsága, a közvéleményt egy váratlan fővárosi merénylet hozta izgalomba. 1946. június 17-én, délután 3 óra 50 és 4 óra között a Teréz körút 15. szám alatti ház padlásáról valaki az Oktogonon tartózkodó szovjet katonákra lőtt.

A részleteiben többször változó hivatalos verzió szerint a helyszínre érkező szovjet és magyar nyomozók már csak az öngyilkos „merénylő” elszenesedett hulláját találták meg a padláson, de érdekes módon KALOT-os igazolványa még

113 KALOT–Kerkai évkönyv, jubileumi kalendárium 1904–2004. Szerk. Bálint József – Kozma Róbert. Bp., 2004. 51. Varga László visszaemlékezése.

114 Egri Főegyházmegyei Levéltár – Czapik érsek gyűjtött iratai. Iktatószám nélkül. P. Kerkai levele Czapik Gyula egri érsekhez. Bp., 1946. június 13. Továbbá Nagy: *Jezsuiták és szabadkőművesek*, 147–148.; SzCsEL 1400/1946. P. Kerkai Jenő – a Czapik érseknek küldött levéllel megegyező szövegű – jelentése Hamvas Endre csanádi püspöknek. *Magyar Nemzet*, 1946. június 12.

115 PL 3145/1946. Drahos János helytartó autográf feljegyzése. Esztergom, 1946. június 12.

csak meg sem pörkölődött a zsebében. Az újsághírek legalábbis erről számoltak be, míg a minisztertanács ülésén Szakasits Árpád még arról tájékoztatta a jelenlévőket, hogy „a hullánál semmiféle iratot nem találtak, de az égés következtében úgyis megsemmisültek volna”.¹¹⁶ Később már arról tett említést, hogy a merénylő nem volt sem a KALOT, sem a Cserkészszövetség tagja, viszont a zsebében a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom igazolványát találták. Vas Zoltán gyakorlatiasan azt mondta: „nem az fontos, hogy mi volt a zsebében, hanem hogy ki van mögötte.”¹¹⁷ Akárhogy is történt valójában, a merénylet vagy az egymással összevitázó katonák lövöldözésének „végeredménye” két halott szovjet tiszt és több sebesült áldozat lett, amit súlyosabb megtorlás követett: az Oktogon téri és az országban itt-ott valóban elkövetett merényletek *együttesen* ürügyet adtak a nemkívánatos egyesületek tevékenységének betiltásához.

Szviridov altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) szovjet ügyvezető elnöke 1946. június 28-án jegyzékben követelte a „fasisztabarát” ifjúsági egyesületek feloszlását és a katolikus egyház igazgatásának betiltását.¹¹⁸ Nagy Ferenc emlékirataiban megemlíti, hogy a kormány nem egyből, hanem a béketárgyalások, az ország kedvező nemzetközi megítélése miatt engedett a szovjet követelésnek.¹¹⁹ A SZEB-nek adott válaszjegyzékbe a kommunista Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter javaslatára került be a „vallásos ifjúsági egyesületek” elé a „katholikus” jelző – leszűkítve az ellenség körét erre a felekezetre.¹²⁰ A jegyzék ürügyén kiszemelt egyesületek – köztük a KALOT, a KIOE, a KALÁSZ, az EMSZO, a cserkészlet – feloszlását Rajk László belügyminiszter 1946. július 4-én rendelte el.

116 MNL OL XIX-A–83–a/116. sz. 2. fol. Az 1946. június 18-ai minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve.

117 PL Processus V–700/10A. 625. fol. Bóka Imre eredeti aláírásával gépelt feljegyzés. Dátum nélkül.

118 Korabeli szovjet iratok szerint 1946. június végén a SZEB két memorandumot intézett a magyar kormányhoz, a másodikban haladéktalan fellépést, a reakció megfékezését, valamint a KALOT és a cserkészlet feloszlását követelte, lásd Российский государственный архив социально-политической истории (Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Polityiceszkoj Isztorii, RGASZPI) fond 17. op. 128. gy. 124. l. 77. A jegyzék szövegét közzétette Földesi Margit: *A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága*. Bp., 2002. 444–447. és *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948*. Bp., 2003. 258–260.

119 Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött. 1. kötet*. Bp., 1990. 318–319.

120 MNL OL XIX-A–83–a/120. sz. 14. fol. Az 1946. július 2-ai minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve.

Néhány hét leforgása alatt több mint 1500 felekezeti egyesületet és szervezetet, köztük a KALOT 611 helyi szervezetét számoltak fel, helyiségeiket lefoglalták, vagyonukat és irataikat zár alá vették. Az intézkedés a kárörvendezés hangjait is előcsalta: így járnak azok, akik megbíznak az oroszokban.¹²¹ A felosztatás súlyos csapást mért az egyház társadalmi-közéleti befolyására, miközben lendületet adott az akadozva működő baloldali egyesületek indulásához. A tanügyi izgatás élt is az alkalommal, és a „demokratikus” szervezetek felé terelte az ifjúságot, amelyek immár komoly rivális hiányában uralhatták a közösségi szerveződések. A KALOT, egy évtized műve, lényegében megsemmisült.

VIII. Utóregzések

Mindszenty József prímás 1946. július 10-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordult. Nem a KALOT felosztatását sérelmezte, hanem a katolikus egyház egyesületei ellen intézett *általános* támadás miatt tiltakozott, amit Szviridov altábornagy követelése váltott ki. A bíboros felháborodása ezúttal nem volt eredménytelen, mert a brit kormány július 16-án jegyzéket intézett a SZEB szovjet parancsnokához, amelyben világossá tette, hogy nem ért egyet a szovjet fél követelésével.¹²² Ez is közrejátszhatott abban, hogy a kormány végül hozzájárult ahhoz, hogy a KALOT új néven, új vezetőséggel és új alapszabállyal újraalakuljon.

A jogutód Katolikus Parasztifjúsági Szövetség (KAPSZ) 1946. augusztus 11-én meg is alakult, de működéséhez a SZEB végül mégsem adott engedélyt. A KAPSZ akadályoztatása kedvezett Mindszenty elképzeléseinek, aki inkább a belügyminiszteri engedélyhez nem kötött egyházközségi leány- és

121 ÁBTL 3.1.8. V-222/3. 75. fol. Jelentés. Bp., 1946. október 19. Varga Béla katolikus pap, a nemzetgyűlés elnökének véleménye; OSZK Kt. 216. fond, 20. ó. e. 7. fol. P. Nagy Töhötöm 1946. augusztus 10-i feljegyzése.

122 RGASZPI fond 17. op. 128. gy. 125. l. 26–32. A legfontosabb politikai események Magyarországon 1946 júliusa folyamán. V. Mudrikov alezredes jelentése, 1946. augusztus 8. A teljes szöveget lásd: *Moszkvának jelentjük. Titkos dokumentumok 1944–1948.* Szerk. Izsák Lajos – Kun Miklós. Bp., 1994. 113–118.

legénymozgalmak szervezését szorgalmazta. A végleges szakításra azután került sor, hogy Meggyesi Sándor 1947 tavaszán több gyűlésen bírálta a primás politikáját... P. Kerkai mégis mindenféle módon megpróbálta egyben tartani a szervezetet, miközben rendületlenül hitte, hogy az új rendszerben is szükség van katolikusokra és egyházra. Bekapcsolódott *A Szív* jezsuita hetilap 1946 végén indított vállalkozásába: a szerzők 30 fillérért közérthető, népszerűsítő füzetsoportban vették sorra a hitélet és az erkölcsi világ legfontosabb kérdéseit. Az első füzetet P. Kerkai Jenő írta *Katolikus felelősség* címmel, arra adva választ, hogy mi a kötelessége az újjáépítésben egy igazi katolikusnak.¹²³ 1947-től a Centrum Sociále révén, 1948 elejétől a Falusi Manréza mozgalommal próbálkozott. 1948-ban megindultak a legény lelkigyakorlatok minden egyházmegyei lelkigyakorlatos házban. Egy-egy lelkigyakorlaton általában 35-40 parasztleány vett részt nagy érdeklődéssel és komoly áhítattal. A második negyedévben P. Kerkai végiglátogatott minden lelkigyakorlatos házat, és nagyon meg volt elégedve. Meg is lehetett, mert várakozáson felül 1948-ban 12 ezer legény végezte el a Falu Manrészás lelkigyakorlatot.

Ám mindez már mégsem az az erő és lendület volt, mint a mozgalom fénykorában. A kegyelemdőfést az adta meg, amikor 1949. február 12-én – a Mindszenty József primás életfogytiglani fegyházbüntetését kimondó bírósági tárgyalást követő negyedik napon – Kaposváron letartóztatták P. Kerkai Jenőt, majd augusztus 18-án 6 évi fegyházra ítélték. A vizsgálat bevallott célja az volt, hogy Kerkain keresztül felderítsék a Vatikán hírszerző tevékenységét. A váci évek alatt szinte mindig magánzárkában volt. 1954. február 9-én ügyében pótnyomozást rendeltek el, amely már KALOT-os múltját is firtatta. Egy újabb koncepció perben további 4 év és 6 hónapi szabadságvesztésre ítélték. Rövid szabadságot 1956 forradalma hozott, de véglegesen csak 1959 szeptemberében engedték el, testileg meggyötörten, fél szemére vakon. A ráért büntetését teljesen, sőt azon felül is kitöltötte.

Mialatt a börtönben volt, rendje működési engedélyét megvonták, társait szétszórták. Egyháza 1950-ben aláírta a megegyezést az állammal. Világi papnak

123 PL 341/1947. P. Kollár Ferenc levele és annak mellékletei Mindszenty Józsefhez. Bp., 1947. január 16. (A második füzetet az ugyancsak jezsuita Kollár Ferenc írta *Egyház és Allam* címmel.)

nem mehetett. Kenyerét először a MAHART dunaharaszti üzemében kereste segéd munkásként. A napi kimerítő munka után összeállította a *XXIII. János pápa* című kéziratát. Betegsége miatt 1962-ben a püspökszentlászlói Szociális Otthonba került. Egy infarktus után, 1964. április 5-én itt fejezte be „somogyi tervét” az állam és az egyház lehetséges együttműködési módjairól, amit elküldött Kádár Jánosnak, az MSZMP első titkárának. A tervezet lényege abban állt, hogy *együttélés helyett az együttműködés kísérletét* kellene modellezni egy megyében, mégpedig a mezőgazdaság és az egészségügy területén. Ötletével csupán annyit „sikerült” elérni, hogy az Állami Egyháziügyi Hivatal kezdeményezésére Pannonhalmára parancsolták.

Így lett hatvanadik életéhez közeledve, 1964. október 12-étől a Pannonhalmi Szociális Otthon lakója. Ápolta beteg társait, de közben megírta gondolatait a magyarság hivatásáról. Gyógyító erővel hatott rá a II. vatikáni zsinat, mert igazolni látta élete összes erőfeszítését. Időközben azonban írásai, levelei egyre rövidebbek lettek, a világ tragédiái helyett saját betegségével kellett birkóznia. Fokozatosan elveszítette a még látó fél szeme világát is. Utolsó hónapjai örökös éjszakában, szenvedéssel teltek. 1970. november 8-án, reggel negyed hétkor hunyt el Pannonhalmán. Hajdani KALOT-os munkatársai több évtized után a Kisatya temetésén találkoztak először...

A KALOT évtizedek múlva, 1988-ban újjáéledt: június 2-án emlékkiállítás nyílt a Belvárosi templomban, november 24-én pedig II. Rákóczi Ferenc Katolikus Népfőiskolai Szövetség néven megalakult a KALOT jogutódja. Egy hajdani KALOT-titkár, Miklós László haláláig gondozta Kerkai Jenő és társai szellemi és mozgalmi hagyatékát, Nagykátán 1990-ben helyi KALOT-népfőiskola nyílt, Nyíregyházán 1993-ban *Hívogató* címmel elindult a népfőiskolák és egyesületek havilapja, három évfolyamot élt meg. 1998-ban Gyulán, rá egy évre Máriapócon rendeztek KALOT-napokat, majd sorra történelmi táborokat és vezetőképzőket. Mindenütt a hajdani KALOT-tagok voltak a kezdeményezők, kapcsolatot találva egyetemekkel, lelkes népművelőkkel. Átütő erővel azonban egyik sem jelentkezett. 2004 óta a határokon túl, Csíkszeredán működik egy KALOT egyesület, vállalva a hajdani KALOT céljainak korszerűsített feladatait.

*

A KALOT emlékezetes és emlékezésre méltó lenyomatot hagyott a magyar történelemben. Felkarolta a vidéki agrárnépességet, modern szociális programot kínált, művelődést, önbecsülést, magyarságtudatot és ezzel felemelkedési lehetőséget adott, világnézeti támaszt nyújtott a szélsőségekkel szemben. Hangja eljutott a tömegekhez, mintául szolgálva modern kori civil mozgalmaknak és alternatívát kínált a katolikus-keresztény társadalomnak (harc vagy együttélés, szembenállás vagy modus vivendi). És elhitette mindannyiunkkal, hogy a kis népek is lehetnek nagy nemzetek. A KALOT-ifjúság és az abból kiöregedettek, megsokasodva az őket pártoló papokkal, népművelőkkel, jegyzőkkel, tanítókkal egyre sűrűbb szövődékét képezték a vidék társadalmának. Ám a szovjet típusú államszocializmus fölfejtette a társadalmi kapcsolatok és a nyilvánosság finom hálóját, és idővel elsorvasztott minden önszerveződésen alapuló állampolgári közösséget, akár egyházi, akár szocialista előjelű kezdeményezés volt. A KALOT-tagság azonban legtöbbjüknek életre szóló élményt adott és őszülő fejjel is büszkén idézték fel közösségüket. A legkülönbözőbb életutakat járták be, többségük jól sáfárkodott fiatalkori örökségével.